

DİVANÜ LÜGAT - İT - TÜRK TERCEMESİ¹

Abdullah Taymas.

Türk Dil Kurumu neşriyatından olmak üzere, Mahmud Kâşgari'nin *Divanü Lûgat-it-Türk*'ün I. ve II. cildinin tercemesi çıktı. Bu terceme dilcileri mizden Besim Atalay tarafından yapılmıştır. Mütercimim mukaddimesinde anlattığına göre, *DLT*, vaktiyle, tanınmış arabiyatçılarımızdan Kilisli Rif'at ve konyalı Âtîf Tüzüner tarafından da terceme edilmiş ve bu tercemeler TDK'na verilmiş, ancak bunlar kurumca beğenilmemişlerdir. Bu terceme malzemeleri kurumda bulunduğu gibi, Maarif vekâletinden ve eski dil encümeninden devrolunan buna ait diğer materyeller de kurumda bulunmakta imiş. Elbette, bütün bu malzemeler mütercim Atalay'ın emrine verilmiş olacaktır. Mütercimim bunlardan da istifade etmiş olduğunu sanırız.² Mütercim mukaddimesinde bunu sarahatle söylemiyorsa da, şu sözleri yazmaktan kendini alamamıştır: — „Ben yalnız olsaydım, Dil Kurumundaki zengin kütüphaneden faydalanmasaydım, Dil Kurumu aylası içinde her zaman kendilerinden faydalandığım değerli arkadaşlarım ve hele doğu türkçesini ve rusçayı çok iyi bilen kardeşim Bay Abdülkadir İnan olmasaydı; otuz beş yıldan beri türkçe ile uğraşmasaydım, ... bu işi bu kadar iyi başaramazdım“ (bk. s. XXXVI).

Buna göre, bu terceme, düzce Atalay'ın işi olmayıp, bir nevi kollektif eser de sayılabilir. Elbette bunun böyle olması yalnız eserin kıymetinin yükselmesine hizmet eder. Aynı zamanda bu keyfiyet işin şerefine paylaşılmasını mucip olduğu gibi, mütercimim mes'uliyetini de hafifletir.

Hakikaten *DLT*'ü terceme etmek kolay bir iş değildir. Kitaptaki türkçe kelimelerin ve morfolojik şekillerin çoğu eskimiş ve unutulmuştur. Bunların çokluğu için „uygurca“ denilebilir. Şu halde *DLT*'teki pek çok sözleri haklariyle anlamak için, uygurca bilmek gerektir. Öte yandan,

¹ Kitabın adındaki son kelimeyi biz bildiğimiz gibi yazdık; yoksa bu söz kitabın adında bile „tereemesi“ ve „tercümesi“ şekillerinde olmak üzere, iki türlü yazılmıştır.

² Mütercim, A. Tüzüner'in tenkitlerine karşı yazdığı bir cevapta: — „gerek yüksek zatının defterleri ve gerek şimdiye kadar *Divanü Lûgat* üzerine yazılmış olan bütün vesikalar kurumca ayrı bir sandıkta saklanmaktadır“ — diyerek, terceme ile meşgul olduğu zaman, bu malzemelere ehemmiyet vermediğini işrap etmek istekmekte ise de, bize kalırsa, mütercim bunlardan, hakikatan, faydalanmadı ise, hata etmiştir.

Kâşgarî, arapçasmda yüksek ve, tâbir caizse, ağıdalı üslûp kullanmağa özenmiştir. Türkçe kelimelerin karşısına koyduğu arapça kelimelerin çokluğu, seçme ve garip kelimelerdir. Bu kelimelerin bir çoklarını arapça iyi bilen bir kimse, yalnız arapça en ilmî kılıkta yazılan ana lûgat kitaplarına müracaat etmek suretiyle, ancak anlayabilir. Demek, *DLT*'ü gereği gibi anlamak ve terceme edebilmek için, arapçayı hakkiyle bilmek lâzımdır. *DLT*'ün kelimelerini alfabe sırasına koyarak, mânalarını almanca anlatmak suretiyle, kıymetli bir eser yazan C. Brockelmann, bir arabist olduğundan, arapçası kuvvetli olmakla beraber, türkçesi zayıfça olduğundan, türkçe kelimeleri terceme ederken, bir çok yanlışlar yapmıştır. Vaktiyle bu yanlışları toplayıp bir araya getirmekle ben de meşgul olmuşum. Başka bir yerde, bu tercemeye dair yazdığım kısa bir yazıda: — „Divan'ın türkçesi demek olan bu tercemenin de, meziyet ve eksiklikleri gereği gibi gösterilmek üzere, anlayanlar tarafından adamakıllı tetkik ve ilmî mânası ile tenkit edilmesi gerektir. Bu, elbette, alelâcele yazılan gazete makaleleri ile yapılamaz. Bu işi başarmak, ciddî ve ilmî mecmuaların ödevidir“— demiştim. İşte ben de, bu satırları yazdıktan sonra, *DLT* tercemesini, elimden geldiği kadar, tetkik etmeğe koyuldum.

Tercemenin özenle ve dikkatle yapıldığında şüphe yoktur. Bir de bu terceme yapılırken, düzce *DLT* 'ün basma nushası ile iktifa edilmeyip, onun biricik yazma nushası da karıştırılmış ve bir takım kelimeler bu sayede yeniden düzeltilmiştir. Onun içindir ki, terceme umumiyetle iyi çıkmıştır denilebilir. Ancak mütercimim, arapçası daha kuvvetli olan *Br.* ile fazla uğraşmadığı göze çarpıyor ki, bundan dolayı, bir çok kelimelerin mânaları *Br.* da doğru gösterilmişken, bizim tercemede eksik ve yanlış verilmiştir. Öte yandan mütercim, bir takım arapça sözlerin mânalarını tesbit etmek hususunda, bir parça üşeniklik göstermiştir. Bu yüzden, mânalarını anlamak için, hiç de uzun boylu ve derin incelemelere ihtiyac görülmeyen bazı sözlerin bile mânaları mübhem veya yanlış olarak gösterilmiştir. Terceme akkm (selfs) bir türkçe ile yapılmıştır; ancak henüz akademi mahiyetinde olan bir kurum tarafından kabul ve tesbit edilerek, muayyen ve kesin bir anlam ifade etmek üzere, her kesçe tanınmış olan lûgat kitaplarımıza geçmemiş olan bir takım yeni kelimeler de bol bol kullanılmıştır ki, ciddî ve ilmî bir eser için, bilmem, bu hareket doğru mudur? Bu, aşırı acele bir hareket olmaz mı? Kaldı ki, bunların bildiğimiz dille olan mânaları çizgi altında gösterilmediği gibi, kitabın sonunda bunlara dair bir lûgatçe de konulmamıştır.

DLT tercemesi hakkında türk gazetelerinde bir çok yazılar çıktı ise de, bunlardan yalnız iki zatın yazıları, tercemeyi az-çok tedkik ettik-

ten sonra yazılmış olan tenkit makalelerine benziyordu. Bunlardan biri *DLT*'ü türkçeye çevirerek, TDK'na teslim etmiş olan Âtîf Tüzüner'in makaleleri olup¹, ötekisi de M. Nuri Erdoğan'ın iki yazısıdır.² A. Tüzüner'in 8. son yazısını bitirirken, şu sözleri yazıyordu:— „İşte sayın bilgin müellifin mukaddimesine yazdığınız terceme hakkındaki mütalâam da burada bitmiştir; arzetmiş olduğum bu kırk hata, emin olunuz ki, mevcutların tamamı değildir; içlerinden pek çirkin kılıkta belirmiş olanlarıdır... Şimdi de lügat kısmını okumağa devam ediyorum; ömrüm olursa, size böyle bâzı armağanlar daha takdim edeceğimi vadediyorum...“ Ancak şimdilik Tüzüner'in yazdıklarının arkası gelmemiştir. Erdoğan ise, tercemenin lügat kısmından 10 tane eksiklik ve düşüklüğü göstermekle iktifa eylemişti. Bizim, tercemenin lügat kısmından alarak, tedkik ve tenkit eylediğimiz sözler ise, 123'ü geçmiştir ki, bunlardan yalnız *bart*, *kurt* ve *sırt* hakkında olanları Nuri Erdoğan tarafından da gösterilmiştir; diğerleri ise, bu makale yazıldığı sıralarda henüz matbuatta kimse tarafından meydana konulmamıştı.

KISALTMALAR

- ABH* = Abü Hayyân, *Kitüb al-idrâk li-lisân al-atrâk* (nşr. A. Caferoğlu), İstanbul, 1931.
ADD = Hamit Zübeyir ve İshak Refet, *Ana dilden derlemeler*, Ankara, 1932.
BKT = *Burhân-i kâfî* (trc. Ahmed Âsım), İstanbul.
Br. = C. Broekelmann, *Mitteltürkischer Wortschatz*, Leipzig, 1928.
Bad. = L. Budagov, *Sraonitel'nyy slovar' turetsko-tatarskiñ nareçiy*, Petersburg, 1869.
CV. = Cemal Velidî, *Tatar tiliniñ tulı süzligi*, I, Kazan, 1924.
DD = *Derleme dergisi* (nşr. Türk dil kurumu), İstanbul, 1939.
İBM. = Aptullah Battal (Taymas), *İbnü Mühennâ lügati*, İstanbul, 1934.
KT = Ş. Sâmî, *Kâmûs-i türki*, İstanbul, 1317.
LOS = Ahmet Vefik, *Lehçe-i osmanî*, İstanbul, 1888.
MK = Mahmud Kâşgarî, *Divân luğât al-türk*, İstanbul, 1333.
OK = Ahmed Âsım, *Oқыânâs (Kâmûs al-muñif tercemesi)*.
Rad. = V. Radlov, *Versuch eines Wörterbuches der türkischen Dialekte*, Petersburg, 1866.
ŞS = Şeyh Süleyman, *Lûgat-i çağtay ve türki-i osmanî*, İstanbul, 1298.
TD = *Tarama dergisi* (nşr. Türk dil kurumu), İstanbul, 1934.
TL = Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük türk lügati*, İstanbul, 1927.

N o t . Tercemeden alarak, tetkik eylediğimiz sözler, mütercim kendi yazışı ile, olduğu gibi, konulmuş ve nâdiren bâzı sözler bizim yazışımızla da gösterilmiştir. Başka

¹ Bk. *Yeni Sabah* gazet., İstanbul, 1940, 12.8; 13.8; 16.8; 17.8; 18.8; 20.8; 22.8; 23.8 tarihli nushaları.

² Bk. *Yeni Sabah* gazet., 1940, 28.8 ve 1.9. Mütercim Besim Atalay'ın bu makalelere olan cevapları için bk. „Yeni Sabah“, 1940, 2.9; 3.9 (?); 6.9; 8.9. Mütercim Atalay, 1940, teşrin 1. ortalarında, Tüzüner'in tenkitlerine karşı da cevaplar yazmağa (gene „Yeni Sabah“ gazet.) başlamış idise de, işbu makale yazıldığı zaman henüz bu makalelerin arkası gelmemiştir.

yerlerde ise, mütercimın sağır kâf için kabul ettiği nğ yerine bizim ñ işareti kullandığımız gibi, onun ÷ sesi için istimal ettiği *dh* yerine de *d* işaretini kullandık. Tedkik edilen sözler alfabe sırası ile yazılmayıp, tercemede buldukları yerlerinin sırası ile dizilmiş ve bunlar makalemizin sonunda ayrıca bir listede alfabe sırası ile de gösterilmişlerdir. Kelimelerin tercemede buldukları cilt ve sahifeler yaylar içinde gösterilmiştir. Söylenişi aynı olduğu halde, mânâca ayrı olduğundan dolayı, bir kelime iki defa geçtiğinde, bunların tercemede sıraları *a, b* gibi harflerle gösterilmiştir.

1. ANĞ (*añ* I, 40), „yanak“ mânâsına gelen bu söz, bu şekilde olmayıp, *eñ* (mütercimın yazışma göre *eng*) şeklindedir; yani kalın değil, ince bir kelimedir. Bunun böyle olmasının bir delili de, *MK* de (I, 105) yanak boyamak için kullanılan düzgün demek olan *eñlik* (tercemede *englik*) sözüdür. Bu söz *İBM* (s. 29) ve *ABH* (s. 11) da vardır (ancak bu sonuncu kitapta „*enilik*“ şeklindedir). *Br.* bu sözü doğru yazdığı hâlde (s. 22), yanak mânâsına gelen sözü o da „*añ*“ okunacak şekilde yazmış ve bizim mütercim de aynı izden yürümüştür (bk. *englik*, s. 115). *Br.* *añ* şeklini seçerken, bir kaynak ve tanık da göstermiş değildir; bununla beraber, Caferoğlu *ABH* 'da *eñ* maddesinde bu yanlış şekli de göstermeği gerekli bulmuştur. Biz bu mânâya gelen *añ* sözünü *Rad.* 'da da görmedik. Hâlbuki uyurca olmak üzere, „yüz“ diye anlatılan *eñ* sözü, orada da vardır (I, 710); kelimenin ince olmasını gösteren başka bir tanık da öteki şeklinin *iñ* olmasıdır (bk. *eñ* *İBM*, s. 29; *ABH*, s. 11). *Kaz.* da „yanağa sürülen allık“ mânâsında, *inlik*, *innik* kelimeleri bugün de kullanılmaktadır (*Rad.* I, 1446).

2. ÖTÜŞ (I, 60), bu söz dolayısıyla, [**] işareti ile çıkarılan notun yeri burası değildir. Bu notta Anadolu'da ve İstanbul'da „kumarda kazanmak“ mânâsında *ütmek* ve *yutmak* sözlerinin kullanıldığı anlatılıyor. Hâlbuki bir nevi çocuk oyunundan ibaret olan *ötüş* 'te kat'iyen „kazanmak“ veya „kaybetmek“ mânâsı yoktur. Oyunun oradaki târifi çok açıktır. Eğer mütercim bu notunu hakikaten „kumarda kazandı“ mânâsına gelen *yuttu* fi'li münasebeti ile (bk. terceme, s. 170) yazmış olsa idi, yerinde olacaktı.

3. OKUŞ (I, 62), „anlayış, kavrayış“ mânâsına gelen bu kelimenin doğru şekli *ukuş* 'tur ki, *ukmak* fi'linden gelir; şu halde aynı kelimenin yanbaşındaki *okuşluğ kişi* şekli de yanlış oluyor.

4. ETÜK (I, 68), bunun karşısındaki arapça الحف sözü „edik, papuç“ diye terceme edilmiştir ki, buradaki „papuç“ yerinde değildir. Çünkü arapça الحف yalnız çizme ve mest kabilinden olan ayakkabılarına denildiği gibi, „edik“ de „çizme“ 'den başka bir nesne değildir. Papucun arapçası نل 'dir. Hulâsa, arapça الحف papuç mânâsına gelmediği gibi, „edik“ de „papuç“ mânâsına gelmez. Bugün bu sözün *itik* şekli *Kaz.* da, yalnız

„çizme“ mânası ile, kullanılmaktadır. *Br.* bu sözü anlatırken, „Stiefel“ (çizme) sözü ile iktifa eylemekle iyi yapmıştır.

5. İRİK NENG *a* (*i. neñ*; I, 70), „ıslanmış olan her nesne“ diye anlatılmış. Burada *يقال لكل شيء بلي* cümlesindeki *بلي* fi'li „ıslanmış, ıslandı“ demek olmayıp, „eskidi, yıprandı“ demektir. Burada mütercim nâkıs olan *بلي* ile muzaaf olan *بل* 'yi karıştırmıştır. Hâlbuki *بل* dahi „ıslandı“ demek olmayıp, „ıslattı“ demektir; „ıslandı“ nm arâpçası *اتل* 'dir. Bir kere *irik* sözü „ıslanmış“ diye terceme edilince, *ارك اتوك* (*irik otuğ*) sözünün arapçası olan *هشيم الحطب* da, yanlışı mantığı sonuna kadar götürmek için, „ıslanmış odun kırıkları“ diye anlatılmıştır; hâlbuki arapçada *هشيم* bilâkis, „kuruluktan pâre pâre olmuş veya olmaya müstaid ot ve ağaca“ denmektedir (bunu görmek için sadece *OK* ile *Ahterî*'ye bakmak yeter).

6. İRİK NENG *b* (*i. neñ*; I, 71), burada metinde *وقال لرأس الجربان أرك* („cerbanm başma irik denir“) cümlesi vardır ki, mütercim bunu „dikenli bir otun baş tarafına irik denir“ diye anlatmış. Metinde böyle bir söz bulunmayıp, yalnız *الجربان* vardır. Mütercim ilk önce metinde yalnız bir *cerban* kelimesinin bulunduğunu söylemeli ve sonra onun „dikenli bir ot“ olduğunu anlatmalı idi; bu takdirde kitabın aslına sadık kalmış olurdu. *Cerban* nasıl bir ottur ve bunun „dikenli bir ot“ olduğu hangi kaynaklarla tesbit edilmiştir? Biz orada bu suallerin cevaplarını görmüyoruz.

7. BOL BALIKLAR BAKAR DURUR (I, 73); bu, metindeki *balık telim bağa turur* mısramm bugünkü türkçemize çevrilmiş şeklidir. Hâlbuki buradaki *با* (*baka*), *bakmak* fi'linin *adverbe verbal* şekli olmayıp, „kurbağa“ demektir ki, mısramın mânası „çok balık, kurbağa bulunur“ demektir.

8. EGİN (I, 77) „sırt“ deniyor; sırt 'ı ise, mütercim bir notunda (bk. s. 342) „arka“ diye anlatıyor. Hâlbuki metinde *egin* kelimesinin karşısındaki arapça *الكتف* sözü „kürek kemiği“ demektir. *Br.* bunu „Schulter“ (omuz) diye anlatmakla doğruya daha ziyade yaklaşmıştır; „yaklaşmıştır“ diyoruz, çünkü omuzun arapçası *الكتف* 'dir. Bir de bu kelimenin eski türkçedeki şekli *ekin* olsa gerektir (*Rad.* I, 695); *Br.* da bu şekli almıştır.

9. EKİN (I, 78), „çiftlik“ denilmiş; belli olduğu üzere, dilimizde „çiftlik“ sözünün hususî ve dar mânası vardır. Metinde bu türkçe kelimenin karşısındaki *المزرعة* ise, sadece „ekinlik, tarla“ demektir.

10. ÜKEK (I, 78), burada سور المدينة المدد للحرب cümlesinin, „şehrin savaş için hazırlanmış olan etrafındaki bürc“ diye terceme edilmesi iyi değildir. Bu, „şehir sürünün savaş için hazırlanmış burcu“ demektir.

11. ALA (I, 81), burada metindeki *ala at* sözü „kır at“ diye anılmış; hâlbuki *ala* sözünden de anlaşıldığı üzere, bu, şüphesiz, „karışık renkli (benekli, alaca) at“ demektir. Nitekim bunun karşısındaki arapça الارقط sözü de tas-tamam bu mânaya gelir. „Kır at“ sözü, elbette bu mânayı vermez. Eğer „ala kır“ denilmiş olsa idi, doğruya yaklaşılmış olurdu.

12. AYAK (I, 84), „kap kakak“ diye anlatılmış. Metinde bunun karşısındaki انقصمة sözü sâdece „çanak“ demektir. Eğer *ayak* sözü „kap kakak“, „çanak-çömlek“ demek olsa idi, müellif bunu الاتاء sözü ile anlatmış olurdu; nitekim bunun cem'i olan اوانى osmanlı edebî türkçesinde de kullanılırdı.

13. OYUK (I, 85), „hayal, belge“ diye anlatılmış; bu, belliyi bellisizle anlatmağa benziyor. *Oyuk*, „bostan korkuluğu“ dur. *KT* 'de bu, *uyuk* 'un birinci mânası olarak, gösterilmiştir. *MK* ise, bu kelimeyi arapça الحبال والارم sözleri ile anlatmış. Arapça „hayal“ in bir mânası için bk. *OK*: „oyuk tâbir olunan şeye denir ki, bir ağaca bir siyah kilim örtüp, ekinli tarla ve bağ, bağçe kenarlarına nasbederler...“ Nitekim Kâşgarî de „bostan korkuluğu“ mânasına gelen *abakı* sözünü de „hayal“ kelimesi ile anlatmıştır (I, 122). Hâlbuki dilimizde „hayal“ sözü bu mâna ile kullanılmaz. „Belge“ ise, henüz alışılmış bir kelime değildir. Onun için mütercim in izahı mânayı açmış değil, tersine, kapamış buluyor. Metindeki الارم sözü ise, *OK* 'da da anlatıldığına göre, „kırlarda nişan için dikilen mil ve minaredir“. *Br.*, nedense, bu kelimeyi *uyuk* okunacak şekilde yazmıştır (s. 229).

14. ÜRİ (I, 87), „ses ve gürültü“ diye anlatılmış; hâlbuki bu kelimenin karşısındaki arapça الصياح والجلبة sözlerinden birincisi düzce „ses“ demek olmayıp, „alabildiğine haykırma“ mânasındadır (bk. *OK*). Bir de bu türkçe sözü *Br. urı* okunacak şekilde yazmışken, bizim mütercim yukarıdaki şekilde yazmış ve sebebini anlatmamıştır.

15. OTAMIŞ (I, 96), erkek adlarından olan bu sözü *Br. utamış* okunacak şekilde yazmış (bk. has isimler, s. 251). Bu, Ödemiş'in eski şekli olmak üzere, neden *Ötemiş* olmasın? Kaldı ki, kelimeyi kalın okutturacak bir alâmet de yoktur.

16. ARKIŞ (I, 97), „yurdundan uzak düşmüş olan birine gönderilen kimse“ denilmiş. Hâlbuki metinde bu sözün karşısındaki arapça cümle-

lerin içindeki *بعيد الموطن* sözü „yurdundan uzak düşmüş“ demek olmayıp, „yaşadığı yer uzak olan, yani uzakta yaşayan“ demekten başka bir şey değildir. Arapçada *موطن*, bugün bizim anladığımız mâna ile, „vatan“ mânasında olmayıp, sadece „içinde yaşanan yer“ demektir. Kaldı ki, arapça ibare *بعيد عن موطنه* değildir ki, „yurdundan uzak düşmüş olan“ diye terceme edilebilsin.

17. KUDHI (*kudı* I, 100), *سقيج قدى كزليو* mısramdaki ikinci kelime bu şekilde yazılmış ve mânası da „çukur (kuyu)“ diye anlatılmıştır. Bir kere bunun yazılışı doğru değildir; *kodhu* şeklinde *o* ile yazılması lâzımdır; nitekim *Br.*, doğru olarak, *o* ile yazmıştır (s. 158); *Rad.* 'da da öyledir (II, 612); kelimenin mânası da „çukur, kuyu“ olmayıp, sâdece „aşağı, aşağıya“ demektir; daha sonraki zamanlarda *d* sesi *y*'ye dönmüş, kelime *koyu* şekline girmiştir ki, bugün dilimizdeki *yüzü koyu* veya *yüzü koyun* sözleri „yüzü aşağı“ demekten başka bir şey değildir (*LOS* 'da bu mânaya gelen *koyu* ile *kuyu* sözü karıştırılmıştır). Türkçede *d*, *d*, *y* değişimi bellidir. İncelemekte olduğumuz söz de *MK* 'de üç yerde *d* ile yazılmıştır (III, 34, 46, 50) ve bunda hiç bir garabet yoktur. Bu kelime metinde hep „aşağı, aşağıya“ mânasına gelen arapça sözlerle anlatılmıştır.

18. AWRAN? (I, 109), mütercim, bu şekilden emin olmadığını bildirmek üzere, sorgu işareti koymakla iyi etmişse de, arap harfleri ile yazılanı harekelemekle isabet etmemiştir; çünkü basma nushada bu kelimedede hiç bir hareke yoktur. Bu harekelemenin yazma nushaya göre yapıldığı da mütercim tarafından anlatılmamıştır. *Br. evren* okunacak şekilde yazmış ise de, *o* da bundan emin değildir.

19. KOPMAK, bu fi'li terceme ederken, mütercim çok serbest davranmaktadır; şöyle ki, bir yerde *kopsa* fi'li „giderse,“ diye anlatılmışken (s. 104), başka bir yerde *kopdı* fi'li „geldi“ diye anlatılmış (s. 120). Belli olduğu üzere, dilimizde „gelmek“ ile „gitmek“ birbirine zıd mefhumlardır. Hakikatte ise, eski türkçede *kopmak* „kalkmak“ demektir (bugünkü dilimizde bu iki fiil nâdiren birbirinin yerini tutarlar; msl. „rüzgâr, dalga, fırtına kalktı“ diyebildiğimiz gibi, „koptu“ da diyebiliriz; *MK kaz kopsa* sözünü *إذا نهض البط* „kaz kalksa“, *istek koptı* cümlesini de, *هاج الطالب* „arzu birden kalkıp kabardı“ diye anlatmaktadır. Fark yalnız öteki kalkmanın maddî, berikisinin mânevî olmasıdır.

20. ULAR (I, 122), metinde bunun karşısındaki *اليقوب* sözü, sâdece „keklik“ olmayıp, „erkek keklik“ demektir.

21. EKDİ (I, 125), bu kelime anlatılırken, metinde aslâ bulunmayan bir haylı söz ilâve edilmiştir. Metinde yalnız „mezbaha“ mânasına gelen المذبح kelimesi bulunmaktadır. Hâlbuki mütercim bir tenkide karşı yazdığı cevapta: — „Peki ama, bu sizin sözünüz terceme olmuyor, târif oluyor; ben terceme yapıyorum, târif değil“ — demişti.¹

22. OLMA (I, 130). *Br.* 'nın *ulma* şeklinde yazdığı bu sözü, mütercim yukarıdaki şekilde yazmış ve „çanak-çömlek“ diye anlatmıştır. Hâlbuki bunun karşısındaki arapça الحجر „testi“ demektir veyahut da OK 'ta târif edilen, ölçek tarzında, muayyen biçimde ve muayyen maksat için kullanılan bir nevi kaptır. Bu söz *İBM* 'da da vardır ve arapça القلة sözü ile anlatılmıştır ki, bu da „testi“ demekten başka bir nesne değildir.

23. ULINÇ (I, 133), „dolaşık yol“ mânasına gelen النجج yol sözüdeki النجج 'm yazma nushada ي ile ايلنج şeklinde yazılmış olduğu mütercimin bu sahifedeki bir notundan anlaşılmışsa da, orada bunun ne olabileceğine dair bir düşünce ileri sürülmemiştir. Bize kalırsa, bu, pek âlâ, *Kaz.* 'da bugün dahi „dolaşık yol“ mânası ile kullanılan *eyleniç yal* olabilir. *Eyleniç* sözünün bu mânası için bk. *Bud.* (I, 205), *TL CV*.

24. EYEGÜ (I, 137), „yan“ denilmiş; hâlbuki bunun karşısındaki arapça الضلع sözü „kaburga“ demektir. OK 'da bu açıkça „eyegü kemiği“ diye anlatılmaktadır. Şu halde „çadırın yanları“na değil de, „direklerine veya oklarına„ da *eyegü* denilmektedir. Mütercim burada الضلع sözünü „yan“ diye anlattığı halde, altı kelime önce *içegü* sözünü anlatırken الضلع 'm cemi olan الضلوع 'u, doğru olarak, „kaburga kemikleri“ diye anlatmıştır.

25. ÖRÜP (I, 139), kitaptaki *örmek* fi'lini mütercim bir çok yerlerde „çıkmaq, belirlemek, türemek“ gibi sözlerle anlatmaktadır. Burada *bulut örüp* sözünü „bulut çıkıp“ diye, *tuman örüp* sözünü „duman töredi“ diye anlattığı gibi, s. 173 'te *bulut ördi* sözünü „bulut belirdi“ ve s. 186 'da *örüşti* fi'lini de „belirdi“ diye anlatmıştır. Hâlbuki türkçede *örmek* 'in bir mânası „yükselmek, yukarı çıkmak“ tır. Bu hususta mütercimi yanıltan şey müellifin *ördi, örüşti, örlendi* (I, 217) fiillerini anlatırken, hep نشأت fi'lini kullanması olmuştur. Mütercim النشوء، النشأة fiillerinin yalnız „belirmek, peyda olmak“ mânasına geldiğini zannederek, bu masdardan türeyen نشأت 'i hep yukarıdaki tarzda terceme eylemiştir. Hâlbuki bu arapça

¹ *Yeni Sabah* gazetesi, 1940, eylül iptidalarında çıkan II. makale.

fi'lin mânası yalnız „belirmek, peyda olmak,, olmayıp, onun „yükselmek, irtifa“ manası da vardır. *OK* 'da bunun „yükselmek, irtifa“ mânası yazıldıktan sonra, örnek olmak üzere, tam نشأت السحابة cümlesi getirilmiştir (*OK*, النشأة ، الندوة maddesi).

26. UMDUÇI (I, 141), bunun karşısındaki arapça السائل kelimesi „dilenci“ diye terceme edilmiş ve s. 125 'te de öyle anlatılmış. Hâlbuki arapçada سائل „dilenci“ demek olmayıp, geniş mânası ile „soran, istiyen“ demektir: bir yol soran, bir sual soran, bir mesele soran, bir şey istiyen v.s., hep سائل dir. Halk arasında, belki araplarda da, bizde olduğu gibi, سائل „dilenci“ için de kullanılabilir; ancak fasîh arapçada سائل kat'iyen „dilenci“ demek değildir. Başka yerlerde olduğu gibi, burada da *MK* avam tabirini değil, elbette, fasîh arapçayı kullanmış olacaktır. Kur'an'da da bir kaç yerde *sâ'il* sözü vardır; fakat hiç biri „dilenci“ demek değildir. Burada da *umduçi* 'mn karşısındaki سائل „soran, istiyen, uman“ demekten başka bir şey olamaz. „Dilenci“ anlamı için, arapçada hususî kelimeler vardır ki, bunlardan biri شحاذ dir.

27. UNGUJİN (I, 145), burada mütercim metindeki الغول sözünü „umacı“ diye anlatmış; hâlbuki „umacı“ nm hususî bir mânası vardır ki, o da „çocukları korkutmak için uydurulan korkunç mevhûm bir şahıs“ tır (*KT*; *BTL*; *Rad.*, I, 179 ve 1798). Bunun, elbette, daha Orhun yazılarında geçen ve çocuk ve analık korucusu olan tanrı mânasına gelen *umay* ile ilişiği olacaktır; ancak son zamanlarda *umacı* şeklini alarak, mânası da tersine değişmiştir. Bu mefhûm elbette *gûl* anlamından uzaktır. Burada muhakkak bir türkçe kelime komak lâzımsa, mütercim, anlamı *gûl* anlamına daha yakın olan *koncoloz* sözünü koyabilirdi. *OK* 'ta *gûl* sözü „koncoloz“ diye anlatılmıştır. *LOS* ve *KT* 'de „koncolos“ şekli alınmıştır. „Kara koncoloz“ sözü bugünkü dilde de kullanılmaktadır.

28. URUGLUĞ ALTUN (I, 147), „para olarak kesilmiş altın“ denilmiştir. Eğer buradaki arapça söz الذهب المسكوك olsa idi, mütercimin tercemesi yerinde olurdu; hâlbuki buradaki arapça söz الذهب الموضوع dur ki, o, bu mânayı ifade etmediği gibi, buraya uyan hiç bir mânayı da vermez. Bence buradaki arapça ibarede bir yanlışlık olacaktır. Belki ibare الذهب المصوغ „işlenmiş altın“ demek olacak.

29. ERMES (I, 148), burada „azıklı zayıf yorulmaz“ mânasına gelen savdaki üçüncü söz yukarıdaki şekilde yazılmış; hâlbuki „yorulmak“ mânasına gelen türkçe fiil *ermek* olmayıp, *armak* 'tır. Nitekim mütercim

kendisi de (s. 149) bir nazımdaki bu fi'lin geçen zaman menfi şeklini *armadı* şeklinde yazmış, ancak „usanmadı“ diye anlatmakla yanılmıştır. Yalnız s. 172'de *ardı* şeklinde yazarak ve „yoruldu“ diye anlatarak, isabet etmiştir. Görülüyor ki, bu fi'lin izahında epey karışıklık vardır.

30. ÖTKÜNÇ (I, 161), bu kelime münasebeti ile çıkarılan bir notta *ötkünmek* fi'linin mânası „daha ziyade yarış etmek“ diye yazılmıştır, Müellif *ötkünmek* fi'li ile üremelerinin karşısına hep *الحكاية* ve muştaklarını koştur. *الحكاية*'nin mânası ise, d a h a z i y a d e 1. „bir sözü ve haberi nakletmek“ ve 2. „benzemek ve taklit etmek“, tir (bk. OK). Nitekim *MK*'de de *ötkünmek* fi'li tam bu iki mâna ile kullanılmıştır (birinci mâna için bk. I, 141 ve 173; *Br.* bu sonuncu yeri göstermemiştir; ikinci mâna için bk. I, 214—215). Burada *karga kazga ötkünse butu sinur* savının mânası „karga kaza benzemek isteyerek, onu taklid ederse, bacağı kırılır“ demektir. Şu halde gerek arapça *الحكاية* 'de, gerekse türkçe *ötkünç* ve *ötkünmek* 'te „yarış“ yalnız bu sonuncu mânadan, dolayısıyla anlaşılabilir bir mâna olup, onların daha ziyade olan mânası değildir. Şunu da hatırlatalım ki, „taklit etmek“ mânasına gelen *ötkünmek*, aynı mânaya gelen *öykünmek*'in öteki şekliyle başka bir şey değildir (*öykünmek* için bk. *TD*, türkçeden osmanlıcaya indeks kısmı, s. 1150).

31. UNGAMUK ER (I.162), bu söz „salak adam“ diye anlatılmış. Metindeki arapçasma bakılırsa, bunun „solak adam“ olması gerektir. Her halde bu, bir tertip hatası olacaktır. *Br.* bu sözü *oñamuk* okunacak şekilde yazmış ve bir de yaylar içinde şüpheli sözlerden sonra konulan lâtince *sic!* mânasına gelen bir almanca kelime koymuştur.

32. ULMAK (I, 169), mütercim *et pişip uldı* sözündeki üçüncü kelimeyi bu şekilde yazmakla isabet etmiş ve bu suretle, bu fi'li „olmak“ şeklinde yazan *Br.*'nin yanlışını da düzeltmiş oluyor.

33. KİNGİR KÖZİN (I, 170—171), bu söz s. 183 te „yan gözle“ diye, doğru terceme edilmişken, burada ve s. 359' da „kırgın gözle“ diye yanlış anlatılmıştır. Tercemede bu gibi ittiradsızlıklar epey vardır.

34. ÜTTİ (I, 171), burada *ol başığ ütti* sözü „o başın saçlarını yaktı“ diye terceme edilmiş; burada bahis mevzuu olan, hayvan başıdır; hayvan başında olan nesneye „saç“ denilmeyip, „kıl“ veya „tüy“ denilir, zannedirim.

35. AGDI (I, 173), burada *bulut agdı* sözü „bulut belirdi“ diye anlatılmış; *agmak*'m „yukarı çıkmak, yükselmek“ mânasında olduğu

mütercime de mâlumken, o, burada da نشأت fi'linin „yükseldi“ mânasında olduğuna dikkat etmemek yüzünden, bu hataya düşmüştür (yk. bk. örüp).

36. OGURDI (I, 178), buradaki *er süngük ogurdi* sözü „o, kemiği bitişirdi ve ayırdı“ diye anlatılmış ve bundan emin olunmadığından, bu cümlenin yanma bir sorgu işareti konmuştur. Gerçekten „hem bitişirdi, hem ayırdı“ bir parça tuhaf geliyor. Yukarıdaki türkçe cümlenin karşısındaki arapça söz طبق الرجال العظم وفصله şeklinde. Mütercim طبق 'nm „bitişirdi“ mânasında olacağını oranlamış. Hâlbuki arapçada bu sözün bir çok mânaları vardır ki, buraya uyan bir mânası da şudur: „kılıç iki kemiği birleştiren mafsala rast gelerek, onları biri birinden ayırmak“¹. Şu halde metnimizdeki *er süngü ogurdi* 'nm mânası, „adam kılıçla kemiklerin ek yerine rastladı ve onları biri birinden ayırdı“ olur. Br. bunu „spalten“ (yarmak) diye anlatmakla daha ihtiyatlı davranmış oluyor.

37. KAKLAR (I, 179), „kuru yerler“ diye anlatılmış; hâlbuki, metinde bu söz arapça الغدران kelimesi ile anlatılmıştır ki, bu „su birikintileri“ ve ya „içinde su birikmiş olan çukurlar“ demektir ve الغدير 'hı cemidir.

Kaklar sözü bir kere „kuru yerler“ diye anlatıldıktan sonra, daha aşağıda müellifin izahı terceme edilirken, arapçası olan الغدران sözü „çukur yerler“ diye anlatılmıştır. Bu da tamamen doğru sayılmaz; çünkü الغدير sâdece çukur olmayıp, içinde su birikmiş olan çukurdur. Şu halde *kaklar kamuğ kölerdi* mısraınm mânası „içinde su biriken çukurlar, suları çoğalıp, göl hâlini aldı“ demek oluyor. Metinde (II., 225) *kak* kelimesi ayrıca zikredilerek, الغدير diye anlatılmış ve mezkûr mısradaki *kölerdi* fi'li de, orada daha iyi izah edilmiştir. *kak* sözü OK'ta da vardır; orada القبة maddesinde şu sözleri okuyoruz: „dağlarda ve kayalarda hudayî oyma çukura denir ki, anda su irkilir. Bâzı diyarlarda *kak* tâbir olunur“.

38. İÇİKTİ (I, 192), burada *er içikti* sözü anlatılırken, arapça ما دخل في الحرب الآخر طائماً sözleri de yazılmıştır. Bu sözleri mütercim „isteğile yeni bir savaşa girdi“ diye anlatmış; hâlbuki bunda yeni bir savaşa girmek yoktur, yalnız düşman tarafına geçmek vardır. Arapçada الحرب sözü, yalnız savaş mânasına gelmeyip, عدو محارب (savaşılan düşman) mânası-

¹ Eğer kılıcın kemiklere geçip, onu keserse, buna arapçada تصميم denir (bk. OK; *Lisân al-arab* ve *Akrab al-mavârid* lûgat. تطويق وتصميم madde. Tasmimle tatbiktan üreyen iki fi'lin bir arada bulunduğu bir mısra: يصمم أحياناً وحينئذ يطبق.

sında gelir; şu halde „kendi arzusu ile, öteki muharip tarafa karıştı“ demektir.

39. OTULDI (I, 193). Burada metinde, *tariğ otuldu* cümlesini anlatmak için, iki arapça cümle yazılmıştır. Mütercim bunlardan birincisini „otlar kesildi, başı vuruldu“ diye anlattıktan sonra, ikincisini „ekini bozan ve fena yapan her bitki için de böyle denir“ diye terceme etmiştir. Bu tercemelerin ikisi de asıllarına uygun sayılamaz. Çünkü müellif birinci cümle ile „ekinin şiryafi kesildi“ dedikten sonra, ikinci وهوكل بنت يعطيه فيفسده cümlesi ile *şiryaf*’m ne olduğunu anlatmak istemiştir. Bu sonuncu arapça cümlelin mânası şudur: „o, (yani şiryaf) onu (yâni ekini) helâk eden ve bozan her ottur“. Her halde müellifin *şiryaf*’ı „ekini bozan ve harap eden her ot“ diye târif ettiğine göre, *otulmak* da „ekin için zararlı olan otlar kesilmek veya kökünden yolunmak“ demek olacaktır. *MK*’de (III, 189) bu fi’lin *otamak*, yani aktif şekli de vardır. *Br.*, *Rad.*’daki (I, 1704) aynı mânaya gelen *utamak* fi’line bakarak, bu fiilleri *u* ile yazmış ise de, bu, yalnız *Kaz.* lehçesine uygun bir şekildir; yoksa bu fi’lin *ot* ile alâkası olduğu şüphesizdir.

40. BİLGELİGE (I, 207), burada bir nazımda geçen ve بلكال şeklinde, yani ikinci *l*’nin esresi ile yazılan söz, mütercim tarafından türk harfleri ile yukarıdaki şekilde yazılarak, „bilgelere“ diye izah edilmiştir. Belli olduğu üzere, *bilge* sözü *MK*’de bir çok yerlerde geçmektedir ve mânasının da „hakîm, âlim, âkil“ olduğu yazılıdır. Şu halde *bilgelige* şeklinde yazılan bir sözden „bilgelere“ mânasının nasıl çıkarılabileceği izaha muhtaçtır; hâlbuki mütercim bize bunu anlatmamıştır. Öte yandan bu nazım *MK*’de (III, 118) de vardır ve orada, *l*’nin üstünü ile, بلكال şeklinde geçmektedir. Mütercim tarafından bu iki şekil arasında bir karşılaştırma da yapılmamıştır.

Br.’a gelince, o II, 118’deki ikinci *l*’si üstünlü olan بلكال’yi alarak, *bilgelig* okunacak şekilde yazmış ve „weise“ (hakîm) diye anlatmış; ancak I,179’deki ikinci *l*’si esreli olan بلكال’yi *bilge* maddesinde de, *bilgelig* maddesinde de göstermemiştir. Hâlbuki ikinci *l*’si esreli olduğundan, *bilgelig* kılığında göstermeğe I,179’deki şekil daha fazla müsaittir. Bir de *bilge* zaten „âlim-hâkîm“ demek olduğundan, ondan gene aynı mânaya gelen *bilgelig* kılığında bir sıfat ismi yapılabilir mi?

Bize kalırsa, ikinci *l*’nin esresi ile olan şekil yanlış olup, doğrusu ikinci *l*’nin üstünü ile olan şekildir. Müellif her iki yerde بلكال sözünü العقلاء (akıllılara) diye anlatmıştır. Şu halde بلكال kelimesindeki ک (-ke),

datif edatı olup, *bilgele + ke* sözü *bilgeler + ke*'nin kısaltılmış şekli-nden başka bir şey olamaz. Mânası da „bilgelere (hakimlere)“ demek olur ve mısra da şu şekilde okunur: *teğir meniñ savımı bilgele(r)ke ay* „yetiştir benim sözümü bilgelere, söyle...“

Bir de mütercim bu nazımdaki *ay* sözünü bir nida sanarak, tercemesinde „hey“ kullanmıştır. Hâlbuki bu, „söylemek, demek“ mânasına gelen *aymak* fi'inden emr-i hazırdır ki, „de, söyle“ „demektir. *aymak* fi'linin muştakları *MK* 'de *Br.*'nm gösterdiği dört yerde ve bir de onun göstermediği beşinci yerde de (I, 86) vardır.

MK 'de bu gibi cemi ekindeki *r* 'nin düştüğünü gösteren başka örnekler de vardır. Bunlardan üç tanesi bir tek nazımda toplanmıştır ki, bunlar I, 401 deki nazımda bulunan *atlaka*, *tatlaka* ve *ıtlaka* sözleridir. Bence, bunların da *atlarka*, *tatlarka*, *ıtlarka* şekillerinden kısaltılmış olduklarında şüphe yoktur. Çünkü metinde bunların da, hiç olmazsa, ikisinin (*atlaka*, *ıtlaka*) arapça cemi şeklinde olan kelimelerle terceme edilmiş oldukları görülür. Nitekim bizim mütercim de bunları „atlara, tatlara, itlere“ diyerek, cemi şeklinde olan sözlerle anlatmış; yalnız bu nazımdaki tuhaf cemi şekilleri hakkında, çizgi altında hiç bir izah vermemiştir.

Br. ise, bunları *atlak*, *tatlak*, *ıtlak* şekillerinde yazarak, cemi mânaları vermiştir; hâlbuki *-ak* eki ile biten cemi şekli olamaz; olmuş olsa dahi bunun datif şeklinin, o zaman lehçesine uygun olarak, *atlak + ka*, *tatlak + ka*, *ıtlak + ka* olması icap ederdi. Şu halde bütün bu sözler hakkında bizim faraziyemiz kabul edilirse, mesele çok kolay çözülmüş olur. Görüldüğü üzere, bu kısaltılmış cemi şekli hep şiirde gelmiştir. Bu gibi bir ameliye, elbette, şiire yararır ve belki de yalnız şiirde caiz görülür, diyebiliriz.

41 AGİTTİ (I,212), bu fi'lin dağ hakkında olanı „çıkardı“ diye anlatılmışken, bulut hakkında olanı „belirtti“ diye anlatılmış. *Agmak*'m „yukarı çıkmak, yükselmek“ mânasına geldiği, bunun aktifi olan *agıt-mak*'m „yükseltmek“ mânasında olacağı, elbette mütercimce de mâlumdur. Burada bulutla birleşirken de, bu fi'lin mânası değişmiş değildir. Yalnız mütercimi burada da şaşırtan şey metindeki انشاء fi'li olmuştur. Yani o, انشاء fi'lin yalnız „belirtmek, peyda etmek“ mânasına geldiğini zannederek, bu hataya düşmüştür. Hâlbuki yukarıda örüp maddesinde انشاء fi'linin „yükselmek, yukarı çıkmak“ mânasına da geldiğini anlatmıştık; şu halde buradaki انشاء de انشاء 'dan müştak olmak suretiyle „yükseltti“ demek olur. *OK* 'da انشاء maddesinde şu sözler yazılıdır: ve bir nesneyi yükseltmek mânasındadır: يقال انشاء الله السحاب اى رفعه

42. ERTÜRDİ (I, 220), burada *anınğ yazıkın ertürdi* sözünün karşısındaki arapça *صفح عن ذنبه* cümlesi „günahından vaz geçti“ diye terceme edilmiş; hâlbuki bu „günahını affetti, geçirdi“ demektir. Zira *صفح* fi'li *ذنب* sözü ile birlikte kullanılırsa, bu mânaya gelir (bk. OK.: *صفح عنه اذا عني عنه* „günahını affeylemek mânasına istimal olunur“).

Bir de buradâ *قبلة* fi'li „kabullandı“ diye terceme edilmiş; hâlbuki bu, „kabul etti“ demektir. Belli olduğu üzere, *kabullanmak* „başkasının-kini kendine mal etmek veya zapt ve gasbetmek“ demektir.

43. KANÇA (I, 224), burada *olturdu* maddesinde *bütün umluğ kança kolsa oturur* savındaki *kança* sözü, „nereye“ diye anlatılmış; hâlbuki müellif *kança kolsa* (I, 191) sözünü arapça *كيف يشاء* sözü ile terceme etmiştir ki, „nasıl isterse“ demektir. Bu söz *MK* 'de daha iki yerde vardır (I, 71 ve I, 296). Gerek *Br.*, gerekse mütercim bunların ikisini de „nereye“ diye doğru terceme etmişlerdir. Şurada bahis mevzuumuz olan üçüncüsünü ise, *Br.* hiç anmamış, mütercim de yanlış anlatmıştır. Metne uygun olmak üzere, bu savın mânası şöyle olur: „donu sağlam olan nasıl isterse oturur“. Burada başka bir terceme düşüklüğü de vardır. Mütercimin „temiz olanın hiç bir töhmetle lekelenmeyeceğini bildirmek için söylenir“ diye terceme ettiği arapça cümlenin doğru mânası şöyledir: „temiz olup da, hiç bir töhmete aldırmayan kimse hakkında söylenir“.

44. ÖRPEŞTİ (I, 229). Burada metinde *eren örpeşti* sözünün arapça tercemesi olmak üzere, *تشب الإبطال وازبأر واغضباً* cümlesi vardır; bunun birinci kısmını mütercim „yiğitler bölük bölük oldu“ diye anlatmıştır ki, doğrudur; fakat burada bunun mânası yoktur. Onun için ben bunun *تشب* şeklinde *ع* ile olmayıp, *تشب* şeklinde, yani *غ* ile olacağını sanıyorum. Bu sonuncu fiil ise, „bir fenalık yapmak için heyecana geldi“ demektir; nitekim *ازبأر* fi'li de „bir fenalık yapmak için hazırlandı“ demektir. (bk. OK).

45. OGRUŞTI (I, 235). Burada *ol manğa süngük ogruşti* sözünün tercemesi olan arapça *اعانى في تطبيق المظم وفضله* cümlesi „o, kemiği birleştirip, ayırmakta bana yardım etti“ diye anlatılmış; arapça *taṭbik* 'm buraya uyan mânasını yukarıda, *ogurdu* fi'linin tercemesindeki yanlışı düzeltirken, anlatmıştık. Buna göre, mezkûr arapça ve türkçe sözlerin mânası şöyle olur: „o, bana kılıçla vurarak, kemiğin ek yerinden koparmağa ve ayırmağa yardım etti“ (mütercim burada, nedense, istifham işareti koymağa da lüzum görmemiştir).

46. OKRAŞDI (I, 235), „kişnedi“ diye terceme edilmiştir. Bir kere bunun karşısındaki arapça fiil *صهت* değildir ki, „kişnedi“ diye terceme edilebilirdi. Öte yandan, *okramak, okraşmak* türkçe bir sözdür; demek, „kişnemek“'in mânasına başka bir mânası olacaktır. Onun içindir ki, müellif *okraştı*'yı *صهت* fi'li ile değil de, *تحممت* fi'li ile anlatmıştır. *الصحيل* kişneme ve *المحممة* de okramadır; bunlar ayrı-ayrı mefhumlardır. Şu halde *okramak*'ı „kişnemek“ ile anlatmak, geniş dilimizi daraltmaktadır. (bk. *OK. المحممة* : at kısmı okramak mânasındadır, ki at, yemi ve sahibini gördükte pek kişnemeyip, içersinden alarak, sehilce ve yavaşça kişnemekten ibarettir). *Okramak* bn mâna ile bütün lügat kitaplarına alınmış olan bir sözdür; krş. *Rad., Bud., TL, KT* v.s.).

47. OGRULDI (I, 247). Burada *sünğük ogruldi* sözünün karşısındaki arapça *قد فصل العظم وطبق* sözü, „kemik ayrıldı ve birleşti“ diye anlatılmıştır; bu terceme hatası da yukarıda *ogrudı* ve *ogruştı* fiillerinde anlattığımız gibi, şüphesiz, arapça *taṭbîk* kelimesinin buraya uygun olan mânasının bilinmemesinden ileri gelmiştir,

48. ÖRLENDİ (I, 257). Burada *bulut örlendi*'nin karşısındaki arapça *نشأت السحابة* sözü bir daha „bulut belirdi“ diye terceme edilmiş. Hâlbuki burada da *نشأت* fi'li „belirdi, peyda oldu“ mânasında olmayıp, „yükseldi“ mânasındadır; nitekim türkçede *örlendi* de aynı mânaya gelir. *النشأة، النشؤ* sözlerinin „yükselmek, yukarı çıkmak“ mânasına da geldiğini, yukarıda *örüp* sözü münasebeti ile, uzun-uzadıya anlatmıştık.

49. KOPUP (I, 258). Burada gerek bir nazmın mânası anlatılırken, gerekse bu münasebetle çizgi altında çıkarılan bir notta *kopmak* fi'li hakkına izahlâr verilirken, bu fi'lin „zuhur etmek, belirlemek“ mânasında olduğu söylenmiştir. Hâlbuki yukarıda da anlattığımız gibi, *kopmak, kalkmak* fi'linin müradifidir.

50. ÖTÜRDİ (I, 267). Bu fi'lin karşısındaki arapça *ذكر* fi'li „hatırlattı“ diye terceme edilmiştir ki, doğru sayılamaz. Zira „hatırlattı“ mânasında olan arapça fiil *تذكر* 'den *ذكر* şeklinde, *kâf*'in şeddesi ile olur. Hâlbuki metnimizde buradaki arapça geçen zaman fi'li sâdece *kâf*'in üstünü iledir ki, „andı, yâd etti, hatırladı, söyledi“ demekten başka bir mânaya delâlet etmez. Şu halde buradaki *ol maña söz ötürdi* cümlesi „o, bana söz söyledi“ demek olur; *Br.* metnimizde I, 225'deki bu *ötürmek*'i „erwähnen (yâd etmek)“ diye doğru anlatmıştır.

51. OKRADI (I, 275), „kişendi“ demek olmayıp, bu türkçe fi'lin kendine has mânası vardır (bk. *okraştı*).

52. İSKEDİ (I, 284). Burada *ol yünğ iskedî* cümlesinin arapça tercemesi olan *نتف الشعر* sözü „yün ditti“ diye anlatılmış. Hâlbuki arapça da *نتف* „ditmek“ demek olmayıp, „yolmak“ demektir. Zaten *iskemek* de „yolmak“ demekten başka bir şey değildir. Şu halde yukarıdaki türkçe ve arapça cümlelerin mânası „kıl veya saç yoldu“ demektir. *Kaz.*'da „cimbız“ mânasına gelen *iskek* sözü, işte bu *iskemek*'ten geliyor. *Br.* bu fi'li „ausreissen (yolmak)“ diye, doğru terceme eylemiştir.

53. ETMEKLENDİ (I, 314), metinde bu türkçe fi'in mânası anlatılırken, getirilen arapça örnekler arasında bir *اسحى*: *إذا كثرت عنده الاسحى* sözü de vardır ki, bu cümle „kürk yapacak, sepilenecek derisi çoğaldı“ diye terceme edilmiş. Hâlbuki bu arapça cümledeki *الاسحى* sözü *السحاية* (şekli de vardır) 'nin cem'i olup, bunun mânası „kâğıdın yüzünden sıyırdıkları yufka teraşa gibi sıyırtıya denir ki, onunla mektubu bendederler“ (OK). Bu söz *Ahterî*'de bile vardır ve orada kısaca „nâme bağı“ diye anlatılmıştır¹. Buradaki *اسحى* fi'li *الاسحاء* 'dan geçen zaman şeklidir ki, OK ve başka lûgat kitaplarına göre, *الاسحاء* 'nin mânası şudur: „bir adamın yanında mektup bağlayacak kâğıd teraşeleri çok olmak“.

54. İŞTONLANDI (I, 314), „iş elbisesi giydi“ diye anlatılmış; hâlbuki bu türkçe cümleyi müellif arapça *لبس الرجل السراويل* diye terceme etmiştir ki, „adam don giydi“ demektir. Müellif „*ışton* 'un aslı *içton* dur; mahreç yakınlığı hasebi ile ç sesi ş oluvermiştir“ demektedir. Bugün bâzı türk lehçelerinde „don (içdon)“ 'a *ıştan* (rusaçaya da geçerek, *ıştani* şeklini almıştır) denildiğine bakarak olsa gerektir ki, *Br.* bu sözü *ıştonlan-* okunacak şekilde yazmış ve „don giymek“ diye anlatmıştır.

55. ŞAT (I, 320). *amng ne şatı bar* cümlesinin arapça tercemesi olan *ماله من الجرأة على طريق الإنكار* cümleleri şöyle terceme edilmiştir: „Onun inkâra ne cür'eti var?“. Hâlbuki burada arapçada iki cümle vardır ki, birincisinin mânası „onun ne cür'eti var?“ olup, ikincisi de, bu istifhamın inkârî olduğunu bildirmek için, konulmuştur; yani „onun ne cür'eti var?“ denilirken, bir istifham var, ama bu istifhamdan maksat bunu bilmek istemek ve öğrenmek olmayıp, sorulan şeyin varlığını inkâr etmek, yani bulunmadığını ifade eylemektir.

56. - MAT, - MET (I, 321), metinde I, 270 'te ayrıca yazılarak, „öyle, öyle ya!“ mânasına gelen arapça *كذا* sözü ile anlatılan *harf*, yani *edat*,

¹ *Lisân al-'arab* 'da şu sözleri okuyoruz: *اسحى الرجل: إذا كثرت عنده الاسحى*

mütercim tarafından türk harfleri ile *-mat* şeklinde yazılmıştır. Ancak s. 325 'teki bir nazımda ince sözlerde *-met* kılığında, ince yazıldığı gibi (*kürmet, kelgelimet*) s. 397 'de de *tolum* sözü dolayısıyla getirilen bir nazımdaki fi'illerin kalınlarında *-mat* şeklinde, incelerinde ise, *met* kılığında gösterilmiştir. *Br. ise, Rad.*'da (I, 2043), tel. lehçesinden olmak üzere, nakledilen ve „bâriz olarak, muayyen olarak“ mânasına geldiği anlatılan *mat* sözüne dayanarak, *MK* 'deki bütün مت "leri *-mat* şeklinde tesbit eylemiştir.

Bize kalırsa, *Rad.* 'daki *-mat* ile *Bud.* 'un, altay lehçesinden olmak üzere, „namuslu, ağır başlı“ mânasına geldiğini yazdığı *-mat* büsbütün başka bir şey olup, bir sıfat ismidir ki, türkçemizdeki başka sıfat isimleri gibi, bâzan zarf sözü olarak da kullanılabilir. *MK* 'de مت şeklinde yazılan ve yalnız bir son ek olarak kullanılan söz ancak *-met* şeklinde olacaktır ki, bugün ve ötedenberi *Kaz.* lehçesinde evvelce *bet* olup da, sonraları, lehçe hususiyeti olarak, *bit* şekline giren haber, pektitme ve kuvetlendirme edatının *m* 'li şeklinden başka bir şey olmayacaktır. Bu güne kadar *Kaz.* 'daki bu *bit* 'in rusçada aynı mânaya gelen *ved* 'den alındığı tahmin olunuyordu; bu düşünce belli-başlı lügat kitaplarına bile geçmiştir (*Rad.*, IV, 1773 ve *CV*, I, 476). Bugün *MK* sayesinde bu sözün de salt türkçe olduğu meydana çıkmış bulunuyor; nitekim *Kaz.* 'da „çabuk, hızlı“ mânasında kullanılan *şep* sözünün de rusça *şibko* 'dan bozulduğundan şüphe ediyordu. Şimdi *MK* sayesinde bu sözün de öz türkçe olduğu anlaşılmıştır (bk. I, 268). Belki de bu söz rusçaya türkçeden geçmiştir.

57. KUŞ (I, 331), *ıl kuş* 'un arapçası olan الرخمة sözü „atmaca“ diye anlatılmış; hâlbuki bu arapça kelime gerek *OK* 'ta, gerekse *Ahterî* 'de „kartal,“ diye anlatılmıştır. *Lisân al-‘arab* 'da الرخمة denilen kuşun dış eşkâli anlatıldıktan sonra, ويقال له الانوق „ona enuk dahi denir“ denilmektedir. الانوق 'um ise, *OK* 'ta hem „kartal“ hem „tavşancıl“ mânasına geldiği; *Ahterî* 'de ise, yalnız „kartal“ mânasında olduğu yazılıdır. „Atmaca“ 'nın arapçası الرخمة olmayıp, الباشق 'tır (*OK* ve *Ahterî*, bk. mad.). Atmacaya türkçede *kırguy* (*MK*, II, 773); *kırgu* (*İBM*, 43), *kuragi* (*ABH*, 83) dahi denilmektedir. Bugün yaşayan bâzı şark ve şimal lehçelerinde *kırgıy* denir (bk. *Rad.*, *Bud.* v.s.)

58. KIZ KUŞ (I, 331). Gene bu *kuş* maddesinde, bütün diğer sözler tercemede arap harfleri ile de yazıldığı halde, *kız kuş* sözü, nedense, yalnız türk harfleri ile yazılmış ve tercemesinde de asıl metinde bulunmayan birtakım şeyler ilâve edilmiştir ki, mütercim bunları *OK* 'ta

ابو براقش maddesinden veyahüt *Br.* 'dan alarak koymuş olsa gerektir. *Kız kuş* hakkında metinde yalnız şu sözler vardır: „renkçe Ebu-barakış'a benzeyen bir kuşun adıdır“. Ebu-barakış da, mütercimim dediği gibi, „bukalemûn“ olmayıp, yalnız, bâzan tüyleri kabarıp, rengârenk görüldüğü için, bukalemûna benzetilmektedir. Bukalemûn denilen kelerin arapçası ise, الحرباء 'dır.

59. BÜK (I, 333), sâdece „ağaçlık yer“ diye anlatılması kâfi değildir. Çünkü her bir ağaçlık *bük* olmadığı gibi, arapça الاجمة de değildir. Bakın *OK* 'ta الاجمة nasıl târif ediliyor: „biribirine girgin, sarmaşık sık ve gür ağaçlığa denir ki, *bük* tâbir olunur; ekseri arslan yatağı olur“. Bu gibi ağaçlığa arapçada الغيطة dahi denir. Nitekim *MK* 'de *bük*'ü anlatırken, bâzan الغيطة sözünü (I,207), bâzan da الاجمة kelimesini kullanmıştır (I, 219 ve 279). Mütercim yukarıda *bük örteldi* cümlesindeki *bük* 'ü de sâdece „ağaçlık“ diye terceme etmiş (s. 245). Şu halde türkçe *bük* sözünü, arapça الاجمة ve الغيطة sözlerinin ifade ettiği mânaya yaklaşabilmek için, „sık orman“ diye veya hiç olmazsa, „orman“ diye terceme etmek gerekti.

Br. 'a gelince, o, bu kelimeyi *bök* şeklinde yazarak, kelimenin üç yerdeki „orman“ mânasını büsbütün kaydetmemiştir. Bir de o, *MK* 'de I, 199 'daki bir nazımda *bükünden ol yazıldı* mısramdaki *bük*'ü „bataklık“ diye anlatmıştır ki, doğru sayılamaz; çünkü buradaki *bük* „çiçek yuvası (ke's), tomurcuk, gonca“ demektir. III, 97'deki *bük*'ü ise, „Dummheit (budalalık)“ diye anlatmış; hâlbuki gerek bunun ve gerekse III, 103 'deki *böy*'ün karşısında arapça البطاء kelimesi bulunmaktadır ki, bu, bir nevi ısırın, sokan zehirli örümceğin adıdır; bunun diğer şekli *böyü*'dür.

60. BART (I, 341). Bu türkçe söz „şarap ve... ölçüsü“ diye anlatılmış; hâlbuki bu sözün karşısındaki arapça النيطل „şarap ölçüsü“ olmayıp, „şarap ölçeği“ dir¹. Burada arapça مكيال كل مائع sözündeki مكيال de „ölçek (ölçme âleti)“ demekten başka bir neşne değildir. Mütercim bizzat kendisi bir tenkide karşı yazdığı cevapta² نيطل hakkında, *Lisân al-²arab*'tan مكيال الشراب واللين sözünü naklettiği halde, gene bu arapça sözün „ölçü“ mânasında olduğunda ısrar etmektedir. Hâlbuki *mikyal*'in „ölçek“ demek

¹ *OK* 'ta arapça الناطل ve النيطل için „şarap peymanesi“ denmiştir; farsça *peymane* 'hm „ölçek“ olduğu Burhan-ı kati tereemesinde açıkça yazılmıştır.

² *Yeni sabah* gazetesi, 2. IX. 1940.

olduğu OK 'ta sarahatle yazılmıştır; şunu da hatırlatalım ki, „ölçü“ 'nün arapçası, kâfin esresi ile, الكيله dir (OK). Br. bart 'ın bu mânasını göstermemiştir.

61. SIRT (I, 432). Bu kelime münasebeti ile mütercimin bir notu vardır. Bu notta o, *sirt* kelimesinin karşısındaki „kıl“ veya „kalm kıl“ mânasına gelen arapça الهلب sözünü beğenmiyor ve „bu الصلب olsa gerekir“ diyor (الصلب sözü, ş 'nm üstünü ile yazılmış). Onun fikrine göre, türkçe *sirt* 'ı yalnız „arkada bulunan omurga kemiği anlamına olan“ bu sonuncu arapça kelime karşılayabilir; bir kere „kalın kıl“ mânasına gelen arapça kelime, h 'nin üstünü ile, الهلب olmayıp, ötresi ile الهلب 'dir; „sirt“ mânasına da gelen arapça kelime de ş 'nm üstünü ile olmayıp, ötresi ile الصلب şeklindedir; ş 'nm üstünü ile olan الصلب „asmak“ mânasında bir masdardır.

62. KURT (I, 342). Bu türkçe kelimenin دود (dûd) mânasına geldiği yazıldıktan sonra, „öteki türklerce“ deniliyor. Ondandır sonra „oğuzlar böri'ye kurt derler“ cümlesi gelir. Bundandır, „öteki türkler“ (hangi türkler? A. T.) dûd'a *kurt* diyorlarsa da, oğuz türkleri bildiğimiz yırtıcı, yabanî hayvana *kurt* derler mânası anlaşılmaktadır. Hâlbuki metinde dûd'a bütün türklerce (عند جميع الترك) *kurt* denildiği, fakat oğuz türklerinin anılan yırtıcı hayvana da *kurt* didikleri anlatılmak istenmiştir. Yâni, müellifin sözlerinden anlaşıldığına göre, dûd'a *kurt* diyen türkler içinde oğuzlar da vardır; üstelik olarak, bunlar, bâzı türklerce böri tesmiye edilen hayvana da *kurt* demektedirler. Nitekim hakikat da bundandır ibarettir. Br. bu kelimenin I, 287'deki yerini de, orada anlatılan, kelimenin „dûd“ ve „bildiğimiz yırtıcı hayvan zi'b“ mânalarını da göstermeyip, yalnız III, 4'deki yırtıcı hayvan mânasını yazmıştır.

63. PARS (I, 344). Bu türkçe kelimenin eski şekli *pars* olmayıp, *bars* olsa gerektir. Nitekim Br., Rad.'a da uygun olarak (IV, 1487), bu sonuncu şekli almıştır. Kırgız-kazakların *bars* şeklinde b- ile söyleyişlerini ben bizzat işitmişimdir.

64. UD YILI (I, 346), „öküz yılı“ denmiş; hâlbuki metinde bunun karşısında arapça سنة البقر sözü bulunmaktadır ki, البقر „öküz“ demek olmayıp, „sığır“ demektir. Belli olduğu üzere, öküzün arapçası الثور 'dir. Türkçe *ud*, *ud* da sığır demektir. Öte yandan, mütercim 45. sahifede aynı mânaya gelen kelimeyi *öd* şeklinde yazmış, fakat mânasını „sığır“ diye, doğru anlatmıştır.

65. KEPİT (I, 357), „içki içilen yer, meyhâne“ diye anlatılmış ise de, bu, „dükkân“ demekten başka bir şey değildir. Nitekim bunu *Br.* „Laden“ (dükkân) diye anlatmakla isabet etmiştir. Mütercimi şaşırta n şey, bunun karşısındaki *hānūt* sözü olmuştur. Hâlbuki *hānūt* „meyhâne“ mânasına da geldiği gibi, düzce „dükkân“ mânasına da gelir (krş. *OK*: „*dükkān*, hānūt mânasındır, türkîde dahi dükkân denir“; bk. bir de mad. القريج: „dükkāna denir, hānūt mânasına“; *Lisān al-‘arab*: „dükkān, dekâkinin müfredidir; dekâkin ise, *havānit* (hanûtlar)’tir. *Ahterî*: „*al-hānūt*, dükkândır“; *Akrab al-mavārid*: „*al-aukkān*, hānüttur; cem’i dekâkindir“. Galib Görün’e göre, eski vakfiyelerde, dükkân ve dükkânlar için, hep *hānūt* ve *havānit* sözleri kullanılmıştır.

Anlaşılan, arapçada *hānūt*, „meyhâne“ mefhûmu ile „dükkân“ mefhûmü arasında müşterek bir söz ise de, ilk önce yalnız „dükkân“ mânasında olup, „meyhâne“ ’ye sonradan itlak edilmeğe başlanmıştır. Bu kökten „meyhâne“ mânasına has olan söz الحانة ’dir. *MK* ’deki *kebit* sözü karşısındaki الحانوت ’un „dükkân“ mânası ile alınması münasip olur; zira türkçede *kebit* „meyhâne“ olmayıp, „dükkân“ demektir. Bu mânâ ile *Kaz.* ’da *kibit* şeklinde bugün de kullanılmaktadır (*Rad.*, II, 1143 ve *Bud.*, II, 172). *Br.* ’nın yazdığı *kebit* şekli daha doğrudur.

66. BUTAR (I, 360). Bu sözün karşısında, metinde yalnız iki kelime (طوط البردى) varken, mütercim: „berdi denilen hasırın dokumasında arış olarak kullanılan pamuk ipler“ diye, uzun bir cümle yazmış. Arapçada البردى „hasır“ olmayıp, „hasır otu“ denilen bir nevi saz (ince kamış) ’dır. Buna bâzı türk lehçelerinde *ciken*, *çikin* ve *çiy* denmektedir (*Bud.*, I, 449); bu sazdan yapılan perdeye (hasıra) *çığ* denildiği gibi (*MK*, III, 93), *çiy*, *şiy* dahi denir (*Bud.*, I, 677); طوط ise, „pamuk“ demektir. Şu hâlde طوط البردى sâdece „berdi pamuğu“ demek oluyor. Belli olduğu üzere, bu saz olgunlaştığında, tepesinde bir karış uzunluğunda dış yanı kara bir başak peyda olur ki, bu başak, pamuğumsu bir madde teşkil eder. Bart denilen طوط البردى („berdi pamuğu“) işte bu başağın içine aldığı pamuktan ibarettir.

67. KAÇIŞ (I, 369). Buradaki arapça فلا يمرج احد على احد cümlesi „kimse birbirine yan bakmaz“ demek olmayıp, bunun tersine olarak, „kimseye meyletmez, ehemmiyet vermez, yani her kes kendi başı ile meşgul olur“ demektir.

68. KADHIŞ ve KOGUŞ (I, 369). Tercemede bunlardan birincisinin „hayvan derisinden yapılan kayış“ olduğu yazılmış. Müellife göre, bu „deve derisinden yapılan kayış“ tır. Metindeki الجزر kelimesi, الجزور

'un cem'idir ki, bu da „deve“ demektir. *Koguş*'a gelince, mütercim bunun sâdece sepili, sepisiz deri olduğunu yazmış; müellife göre ise, gene deve derisinin öteki veya beriki şekilde olanıdır. Çünkü burada da الجزر sözü vardır.

69. KOGUŞ (I, 369). Bunun karşısındaki arapça طريدة النبال sözü „ok yapmak için kesilen ağaç, huş ağacı“ diye anlatılmış; hâlbuki anılan iki tane arapça sözden bu mâna anlaşılmaz; çünkü النبال sözü النبل'in cem'i olup, „oklar“ demektir; الطريدة ise, okları yontup parlatmak için kullanılan bir nevi âlet (eğe) 'tir. Bu âlete *koguş* denildiği OK 'ta da yazılıdır (bk. الطريدة); gene OK 'ta anlatıldığına göre, bu âletin ucunda keskin bir nesnesi olmakla beraber, o, ağaçtan değil de, kamıştan yapılmaktadır imiş. İste, طريدة النبال de „okların koguşu“ demekten başka bir mâna ifade etmez. الطريدة 'nin yalnız bu mânaya geldiği *Lisân al-^çarab* 'ta yazıldığı gibi, *Ahterî* 'de de vardır.

70. KONAK (I, 384). Bu kelime için „çavdar“ denmiş. Buradaki arapça *cavers* sözünün *çavdar* sözüne benzeyişine kapılarak, böyle bir terceme yapılmış olacaktır. Yoksa الجاورس darının bir neviden başka bir nesne değildir. OK 'ta الجاورس sözü şöyle izah edilmektedir: „mâruf gaile ismidir ki, türkîde karaca darı, surat darısı ve cevaz darı dedikleri hurda darı olacaktır“. *Ahterî* 'de: „darı, bâzılarına göre, surat darı dedikleri ki, darı enva'ından bir nevidir“ deniliyor. *İBM* 'da: „kızıl tarığ (kırmızı darı)“ diye anlatılmıştır (s. 43); şunu da hatırlatalım ki, جاورس sözü „bir nevi darı“ demek sureti ile *KT* 'de ve *LOS* 'de bile vardır. Şu halde *cavers* 'in *çavdar* ile hiç bir ilişiği olmadığı anlaşılıyor oluyor. *Br.* da bu sözü „Grobe Hirse“ (iri darı) diye anlatmıştır. *MK* 'nin basma nushasındaki (III, 125, 8) bir nazımda قياق şeklinde yazılan bir türkçe kelime vardır ki, bu da قق şeklinde olmalı idi; çünkü bu söz orada الجاورس sözü ile anlatılmaktadır.

71. BİTİK (I, 384; II, 7, 21, 75 v.s.). Bu kelimenin birinci mânası olan الكتاب tercemede sadece „kitap“ diye anlatılmış; hâlbuki arapçada الكتاب düzce bizim bildiğimiz mâna ile, yani iki kapak arasındaki yaprakların mecmuu mânası ile, kitap demek olmayıp, umumiyetle yazılan şey demektir ki, buna bizim „mektup“ dediğimiz şey de dâhildir. Yani araplar mektuba dahi *kitāb* demektedirler. Şu halde burada الكتاب 'm birinci mânası olmak üzere, „yazma“ (yani yazılmış nesne) sözü konulsa idi, hem الكتاب in, hem *bitik* 'm mânası daha doğru anlatılmış olurdu.

Nitekim mütercim bu kitapta „yazma nüsha“ tâbirini tekrar tekrar kullanmaktadır. *Bitik*'in birinci mânası böyle anlatılınca, ikinci mânası anlatılırken, iltibastan sakınmak için, elbette „yazma“ kelimesi konulmayıp, sâdece „yazı“ kelimesi konulmak icap ederdi. *Br.* bunu „Schreiben, Schrift“ diye anlatmakla isabet etmiştir (bk. s. 38).

72. KEPEK (I, 390), bunun eski şekli, *Br.*'nin yazdığı şekilde, *kebek* olmalıdır.

73. KEÇİK^a (I, 390). Birinci *keçik* için „köprü“ denmiş. Hâlbuki bu sözün karşısındaki arapça, *m* 'nin üstünü ile olan المبر „bir ırmağın ötesine geçilebilen sığ yeri“ demektir ki, buna *keçit* de denir; eğer kelime *m* 'nin esresi ile المبر şeklinde olsa idi, bir geçme âleti olduğu için, kökrüye de denebilirdi (OK, bk. mad.).

74. KEÇİK^b (I, 390). Bu söz basma nushada كك şeklinde, yani harekesizdir. Mütercim bunu neden *keçik* şeklinde yazdığını anlatmamıştır. Verdiği mânada da eksiklik vardır. „Sağrı“ denmesi doğru ise de, buradaki arapça الردف sözünü „iki adamın bir hayvana binmesi“ diye anlatılması doğru sayılamaz. Çünkü arapça *r* 'nin esresi ile olan ردف'in böyle bir mânası yoktur. Bu ya „bir hayvana binen kimsenin ardına binen (bingeşen) adam“ demektir veya sâdece „art, kıç“ demektir. Buradaki ردف الانسان sözü „insanın kıçı, ardı“ demekten başka bir şey değildir (krş. OK ve *Lisân al-^çarab*).

75. KEDÜK (I, 390), metinde sâdece „tüyden miğfer“ denmişken, mütercim burada kendiliğinden bir takım şeyler ilâve etmiştir ki, bu kendisinin de kabul ettiği olduğu mütercimlik prensibine aykırıdır. *Br.* nedense; III, 29 daki „keçe kepenek“ mânasına gelen *kedük* ile birleştirerek, bunu da o şekilde yazmıştır.

76. KÖLÜK (I, 392), „arka; gölük, yükletilen herhangi bir hayvan“ denmiş. Bundan kelimenin biri arka ve diğeri yük hayvanı mânasına olmak üzere, iki türlü mânası bulunduğu anlaşılmaktadır. Hâlbuki *kölük* 'ün tek bir mânası vardır ki, o da „yük hayvanı“ 'dır. Metnimizde *kölük* 'ün karşısında arapça الظهر kelimesi bulunmakta ise de, buradaki الظهر „arka“ demek değildir; müellif bundan muradın ne olduğunu وهو kelimesi ile başladığı cümle ile anlatmaktadır ki, bu cümlenin türkçesi „o, (yani الظهر A. T.), üzerine yük yükletilebilecek her hangi bir hayvan“ demektir. Hakikatan الظهر 'm bu gibi bir mânası vardır. OK'ta, الظهر 'm mânalarından biri olmak üzere, „tenbelit devesine itlâk olunur ki, sefer-

de ana ağırlık yüklenür“ deniliyor. *Ahterî*'de bile الظهر 'm bildiğimiz „arka“ mânası anlatıldıktan sonra, „ve şol deve ki, binüp bir yere giderler“ denilmektedir.

77. BEÇEL (I, 392). Buradaki arapça المتكئة من النساء ibaresi „sünnet edilen kadın“ diye terceme edilmiş. Hakikatta ise, المتكئة bunun tersine olarak, „sünnet edilmemiş, fazla uzun dılaklı kadın“ demektir (krş. OK ve *Lisānal-ʿarab*; *Ahterî*'de bile المتكئة için „sünnet olmadık avrat“ denmiştir). والامتن من الرجال والحيل وجميع الحيوان ibaresi de „hadım edilmiş erkek, içdiş edilmiş at ve başka hayvanlar“ diye anlatılmış. Hâlbuki buradaki الامتن kelimesi „sağlam, metin“ demekten başka bir şey olmadığından,¹ bu ibarenin mânası erkeklerin, at ve bütün hayvanların sağlamı“ demek olur. Nitekim *Br.*, bizim mütercimim hilâfına olarak, gerek المتكئة 'i gerekse الامتن 'i doğru anlatmıştır.

78. SAMDA (I, 418), metinde yalnız „giyilen sandal“ denmişken, mütercim nedense, „ayağa giyilen sandal“ demiş ve buradaki صندل 'i „canfes“ diye anlatan *Br.*'i kesin bir eda ile tahtiya ederek, صندل 'm ayakkabı olacağını isbat etmek için, *ʿAkrab al-mavārid*'in¹ zeylinden tanık getirmiştir. Ancak anılan lûgat kitabındaki şekil صندل olmayıp, صندله 'dir ve arapçaya yabancı bir kelime olduğu yazılıdır². Mâruf Littré lûgatında,³ bildiğimiz bir nevi hafif, yassı dabanlı ve yüzü yalnız arkuru kordonlarla örtülü olan ayakkabının adı olan *sandale* kelimesini anlatılırken, bunun grekçe şeklinin *sandalion*, lâtince şeklinin *sandalium* olduğu ve Curtius'un fikrine göre, bunun şimdi anılan dillere, farsçadan geçmiş olduğu ve sandal sözünün farsçada „ayak kabı“ mânasına geldiği yazılıdır. *ʿAkrab al-mavārid* zeylindeki صندله ile bizim metnimizdei صندل arasında şekilce büyük fark olmadığından, صندل dahi „ayak kabı“ mânasında olabilir; ancak, şimdi anlattığımız gibi, *MK*'de bu hususta bir sarahat yoktur. صندل 'i „canfes“ diye anlatan *Br.* da, yazık ki, bunu neye dayanarak söylediğini bildirmemiştir. Onun içindir ki, mütercim bu hususta „bunu nereden bulduğunu bilmiyorum“ demiş (s. 418, not). Bununla beraber *Bad.*'da (I, 704) *sandal*'m 3. mânası olmak üzere, „bir nevi ipekli kumaştır“ denmiş ve kelimenin osmanlı, yani garp türk-

¹ Bk. Saʿîd al-Şartūnî, *ʿAkrab al-mavārid fî fusah al-ʿarabiyyat va'l-şavārid*, Beyrut, 1889.

² Müellif burada bu kelimenin bu mânâ ile yalnız *al-Misbah* isimli lûgat kitabında bulunduğunu yazmıştır. Hakikaten, bu sözün bu mânaya da geldiğini biz ana lûgat kitaplarında bile bulamadık.

³ E. Littré, *Dictionnaire de la langue française*, Paris, 1878.

çesine mensûp olduğunu bildiren (tur.) işareti konmuştur. *Sandal*'in bu mânaya da geldiği *Rad.* 'da da yazılıdır (IV, 305). Belki bu da *Bud.* 'dan alınmış olacaktır.

79. SAGRAK (I, 471). Bu kelimenin mânalarından biri olmak üzere, „sürahi“ deniliyor. Eğer bundan maksat bildiğimiz şekildeki şişe ise, metinde bu türkçe kelimenin karşısındaki arapça القعب، الكأس kelimelerinin hiç biri bu mânaya gelmez. Şöyle ki, القعب „çanak“ demek olup, الكأس de „kadeh“ demektir. Gerek *sagrak*, gerekse القعب، الكأس mütercimim de dediği gibi, „kendisi ile bir şey içilen kap“'tır. Hâlbuki sürahiden hiç bir şey içilmeyip, onun içine içilecek nesne dökülür ve o nesne, başka bir kaba dökülerek, içilir. Buna belki *MK* 'de de geçen *rorik* demek caiz olur.

80. KAMGAK (I, 475). Müellif burada bu kelimenin karşısına yalnız التام sözünü koymuşken, mütercim التام — *kamgak* 'm târifini yazmıştır. Anlaşıldığına göre, mütercim التام 'ın târifini *OK* 'tan almış, ancak orada „bu nebat pek kasîr olmakla tenavülü yesîr...“ diye yazılmışken, buna dikkat etmeyerek, „kamış gibi yüksekçe bir ot“ demiş. Hakikaten bunun, öyle boylu boslu bir ot olmadığı, *Lisân al-^çarab* 'da التام نبت ضعيف denilmesinden de anlaşılmaktadır.

التام — *kamgak* 'm ne olduğuna gelince, eğer التام hakikaten bizim bildiğimiz *kamgak* ise (ki, bunu kazak kırgızlar *kañbak* şeklinde söylerler, bk. *Rad.* II, 87), bu, şarkî Avrupa 'da ve orta Asya 'da bol bol biten bir ottur ki, yaz sonlarına doğru büyüyüp, değirmi bir şekil alır ve güzün kuruyup, kökünden ayrılarak, rüzgârın tesiri ile yuvarlanıp gider; rüzgâr dinmeden veya kendisi bir dereye veya çukura rast gelmeden, duraklamaz. Kazak-kırgızlarda bir sav vardır: (yuvarlanıp gitmekte olan) *kañ-bağa col bolsun!* demişler („uğurlar olsun; nereye böyle?“ gibi bir mânaya gelir); cevabı: *köçerimdi cil bilsin, konarımdı say bilsin*, („ne zaman göç edeceğimi rüzgâr bilir; nereye konacağımı ise, dere bilir“) diye cevap vermiş. İşte *kamgak* veya *kañbak* bu mahiyette olan bir ottur. İngilizcedé *tamble weed* denilen ot, târifine göre, bu otun kendisi yahut da o fasileye mensup bir ot olsa gerektir. Buna rusçada *keçim* veya *perekati pole* denir.

Br. ise, التام 'ı „sarımsak“ diye tercüme etmiştir ki, yanlıştır. Çünkü türkçede *kamgak* „sarımsak“ olmadığı gibi, sarımsağın arapçası da التام olmıyıp, الثوم veya الفوم 'dur.

81. KULBAK (I, 474). Burada arapça زاهد sözü „tapgan“ diye terceme edilmiştir ki, doğru sayılamaz. زاهد „dünya işlerine rağbet etmeyen

kimse“ demektir; OK 'ta bu kelime „perhizkâr“ diye anlatılmıştır. *Lisân al-‘arab* 'da زهد sözü şöyle târif edilmektedir: الزهد ضد الرغبة والحرص على الدنيا „zühd, dünyaya rağbet etme ve haris olmanın zıddıdır“. *Ahterî* 'de de زهد için „dünyadan i'raz etmek“ denmektedir. Br. bunu „Asket“ diye anlatmakla isabet etmiştir (bk. has isimler kısmı, s. 248). Grekçe kökten gelen ve fransızca şekli *ascète* olan bu kelime, arapça زاهد kelimesinin verdiği mânâyı ifade eder. „Tapgan“ ise, yalnız arapça عابد 'in türkçesi olabilir,

82. KEWREK NENG (I, 479), „kamuşla, kamuşa benzer gevrek olan her nesne“ denmiş. Bu tercemede bir yanlışlık vardır; çünkü bunun karşısındaki arapça söz كل شيء رخومن الشجر كالحروع وغيره 'dir; bunda kamuşu andıran hiç bir şey yoktur. İbarenin mânası: „her yumşak ağaç, خروج v.b. gibi“. Bundan خروج 'un ağaç olduğu anlaşılıyorsa da, lügatlere bakılırsa, bu bir ağaç olmayıp, yağ veren bir ottur; fakat her halde „kamuş“ değildir.

83. TAVILGUÇ (I, 488), yanma bir istifham işareti konulmuş ve karşısındaki arapça الطبرخون için aşağıya çıkarılan bir notta: „biz bu kelimeyi iyice anlayamadık“ denilmiştir. Mütercim aynı notta طبرخون 'un arapçaya farsçadan geçtiğini ve bu sonuncu dilde kelimenin ت ile yazıldığını söylüyor. İlk önce şunu söyleyelim ki, bir farsça lügat olan *Burhân-i kâfi* 'da bu kelimenin ت 'li şekli bulunduğu gibi, ط 'h şekli de vardır; öte yandan, طبرخون 'un neden ibaret olduğunu, karşısındaki *tavalguç* ve onun başka bir şekli olan *tavilku* (terceme, s. 389) sözlerinin yardımı ile anlamak çok kolaydır. *Burhân-i kâfi* tercemesinde, gerek طبرخون, gerekse طبرخون maddesinde, buna „tabulgu ağacı“ denildiği de yazılıdır. *Tabulgu* 'nun nasıl ağaç olduğu ise, mâlûmdur. Bu, benim şahsan de bildiğim ve lügat kitaplarında da anlatıldığı üzere, alçak boylu, kırmızımsıtrak kabuklu, parmak kalınlığında, gâyet sert ve aynı zamanda kolayca bükülen bir ağaçtır ki, bundan ekseriya kamçı sapı yapılır.¹ Kelime rusçaya da geçerek, *tavolga* (daha ziyade ruslaştırılarak *tavoljnik*) şeklini almıştır. Lâtinceşi *spiraea* 'dır, Ömer Özgür'e göre, Anadolu'da bu ağaca *sancı çubuğu* denilmektedir.

¹ Bu sözün, lehçelere göre, türlüce söylenişleri vardır. *Bud.* bu kelimenin şu şekillerini almıştır: *tobalgu*, *tabulka*, *tobulga*, *tabulga*, *tabulgu* (I, 328); *ŞS*: *topulga*, *dobulga*; *Rad.*: *tobulgi*, *tobulgi*, *tabulgi* (III, 1233 ve 1515). Kelime *tabulga* şekli ile LOS 'a ve KT' ye de geçmiştir. *Kaz.* lehçesinde *tubulgi* denir. Demek, gerek *tavilguç* 'un, gerekse طبرخون 'un buradaki mânalarını, az bir gayret sarfederek, tesbit eylemek mütercim için de mümkündür.

84. SENGİL (I, 483). Arapça târifine bakılınca „yüzde peyda olan çil“ manasına gelen bu sözü, mütercim gördüğümüz şekilde yazmış ve *señil* okunacak tarzda yazan *Br.* için „bir kaynak da gösterememiştir“ demiş (bk. s. 483, not). Hâlbuki mütercim kendisi de, „ayrımın gereği“nden başka, hiç bir delil ve kaynak göstermiş değildir. Bize kalırsa, bu, *señil* de, *señil* de olmayacaktır. Bu söz kitabın basma nushasında olduğu gibi, yazma nushasında da سڭل şeklinde, ن ile yazılmışsa da, bunu bir „sehv-i nâsih“ olarak telâkki ve doğrusunun ب ile, سڭل şeklinde, olduğunu kabul etmelidir. *Sepkil* ve *sipkil* yüzde olan lekeler (çil) mânasmdadır ki, şimal ve şark türk lehçelerinde bugün dahi yaşamaktadır (bk. *Rad.*: *sipkil*, IV, 730; *sepkil*, IV, 497).

85. KAMIŞLIĞ (I, 495). Bu söz metinde قشلق şeklinde, ق ile yazılmıştır ki, mânası da, mütercimin dediği gibi „kamışlı (kamış sahibi)“ olmayıp, üzerinde kamış bulunan yer demektir; yani sıfat değil, mekân ismidir; eki de -lık olmayıp, -lık'tır. Aynı sahifede, bir parça yukarıda *kutuzluk* (قترلق) sözü ise, mânasına bakılırsa, bu şekilde değil de, *kutuzlûğ* (قترلق) şeklinde yazılmalı idi. Ancak bunda kusur mütercime değil de, müellife veya nâsihe aiddir. *Br.* bunu *kutuzlûğ* okunacak şekilde yazmakla isabet etmiştir.

86. KAŞUKLUĞ AYAK (I, 497), „kaşıklı kadeh“ denmiş. Yukarıda da anlattığımız üzere, قصه sözü „kadeh“ mânasında olmayıp, „çanak“ demektir; nitekim türkçede *ayak* da aynı mânaya gelir; zâten kadehe kaşık pek de yaraşmaz.

87. BUKUKLUĞ ER (I, 497), „bağırılı adam“ diye terceme edilmiş; hâlbuki bunun karşısındaki arapça cümledeki حوصله sözü, türkçe „bağır“'ın mânalarından hiç birini karşılamaz. حوصله 'mn mânaları şunlardır: 1. kuş kursağı, 2. her hayvanın karnının göbekten kasığa kadar olan aşağı kısmı ve 3. boğaz uru. Müellif burada (I, 412) *bukukluğ er* sözünü „حوصله sahibi olan adam“ diye anlattıktan sonra, ileride *bukuk* 'un 1. çiçek çanağı (II, 227) ve 2. boğaz uru (II, 228) mânalarına geldiğini söylemiştir. Adam için, elbette, „çiçek çanağı“ mânası uymayacağından, *bukukluğ er* sözü, „boğazında ur olan adan“ demekten başka bir mânayı vermez. *Bukukluğ er* sözünün karşısındaki حوصله 'dan murat „boğaz uru“ olduğunun bir delili de *MK* 'de „boğaz uru“ mânasına gelen *bukuk* târif edilirken, arapça تنحوصلون (havsalamıyorlar) fi'linin kullanılmasıdır.

Br. *bukukluğ er* sözünü „büyük karınlı“ (Dickbauch) diye anlatmıştır ki, doğru sayılamaz. Çünkü حوصله „büyük karın“ mânasına gelmeyip, sâdece „karnın aşağı kısmı“ mânasına gelebilir (bk. *OK* ve *Lisân al-'arab*).

88. TOLARSUK (I, 502). Burada arapça العقب sözü hem „ökçe“, hem de „hayvanın art ayağı“ diye anlatılmış; hâlbuki عقب الدابة sözü de „hayvanın ökçesi“ demekten başka bir şey değildir. *Br.* bunu, nedense, *tularsuk* şeklinde yazmıştır.

89. TURUKLUK (I, 503), metnimizde bunun karşısında yalnız arapça الهزال sözü vardır ki, „arıklık, zayıflık“ demektir. Nitekim yukarıda metinde (I, 317) *turuk* sözü de geçmiş ve „her şeyin arığı, zayıfı“ diye anlatılmıştır. Hâlbuki mütercim burada kendiliğinden „durgunluk“ mânasını da ilâve etmiştir.

90. TARIĞLIK (I, 503), „anbar“ denilmiş. Bu çok umumî isimdir. Belli olduğu üzere, her anbara *tarıklık* denmediği gibi, bunun karşısındaki arapça الهري de mutlaka „anbar“ demek olmayıp, „galle anbarı“ demektir. *Tarığ+lık* dâ zâten bundan başka bir şey değildir.

91. TİREKLİK (I, 507). Kelimenin bir mânası olmak üzere, „direklik ağaç yetişen yer“ denilmiş. Metinde böyle bir şey yoktur. Orada yalnız „*tirek* biten yer“ demektir; eğer *tirek* sahibi demek istenilirse, kâf ince okunur“ denmiştir. Burada geçen *tirek* sözü „kavak“ mânasında olup, „direk“ ile hiç bir ilgisi yoktur.

92. TUMAN (II, 6). *Tuman turdı* sözü „duman koptu, duman çıktı“ diye anlatılmış. Hâlbuki metnimizde (II, 6) bu türkçe sözün karşısındaki arapça هاج الضباب cümlesindeki الضباب „sis“ demektir. Eskiden Türkiye’de yazılan bâzı eserlerde „sis“’e „duman“ denildiği vâki ise de, bugünkü garp türkçesinde *duman* denildiği zaman „ateşten kalkan siyah hava“ (arapçada دخان; Anadolu’nun bâzı yerlerinde, şark ve şimal türk lehçelerinde *tütün*) anlaşılır. Mütercim I. cildin tercemesinde de bir yerde (I, 139) الضباب „duman“ diye ve başka bir yerde (I, 235) de „bulut“ diye yanlış anlatmış bulunuyordu. الضباب’ı „duman“ diye anlatış II. cildin 78. sahifesinde de vardır.

93. KIRMAK (II, 7). Burada *er yeriğ kırdı* cümlesi „adam yeri kazdı“ diye anlatılmış. Başka bâzı yerlerde de *kırmak* fi’li „kazmak“ diye terceme edilmiştir. Hâlbuki metinde türkçe *kırdı* fi’linin karşısındaki arapça قشر fi’li, „bir şeyin kabuğunu, yüzünü yahut derisini soymak, sıyırmak“ mânasına gelen قشر ’m geçen zaman şeklidir. Türkçede *kırmak*, bu mânaya da gelir. Eğer mütercim „kazdı“ yerine „kazıdı“ fi’lini kullanmış olsa idi, قشر ’yı doğru terceme etmiş olurdu. Çünkü „kazımak“ garp türkçesinde, قشر ’m diğer bir türkçesi olan „kırmak“ mânasını ifa-

de etmektedir. Bugün şark ve şimal türkçelerindeki *sakal kırmak* sözü ile garp türkçesindeki *sakal kazımak* aynı mânayı ifade etmektedirler. Dilimizde *kazmak* ise, „bir şeyin içini eşip çukurlatmak“ demektir ki, bunun arapçası حفر 'dir. Nitekim müellif *er arık kazdı* (II, 9) cümlesini arapça حفر الرجل النهر sözü ile anlatmıştır.

Br. bu fi'li almanca „abkratzen“ diye anlatmakla iyi yapmıştır. Bizim mütercim de 98. sahifede *kırışdı* fi'lini „sıyrmakta yardım etti“ diye anlatmakla doğruluğa yaklaşmış bulunuyor.

94. PIŞDI (II, 12). Burada *er kımız pışdı* sözü „adam, olması için kımız tulumunu salladı“ diye anlatılmış. Hâlbuki türkçedeki *pişmek*, *bişmek* ve *pışmak* fi'illerinin buraya uyan mânası „kımızı, ucunda tersine çevirilen fincan tabağına benzeyen bir tahta parçası bulunan değnekle dövmek“ 'tir. Bu değneğe *pişpek pişkek*, *bişek* ve *bişşek* denir (son iki şekil Anadolu 'da kullanılmaktadır; bk. *ADD*, s. 38 ve *DD*, s. 210). *Saba* denilen, kocaman tulumda kımız bişildiği gibi, yağ çıkarmak için süt de bişilir. Ancak „bişmek“ ameliyesi sırasında, ne *s a b a* sallandırılıyor, ne de *y â y ı k*. Yalnız kaldırmak ve indirmek sureti ile *bişek* sallandırılır; süt ve kımız, çalkanır. Zaten târiflerinde çok dikkatli olan *MK* de türkçe ibareyi arapça anlatırken, „adam kımızı harekete getirdi“ diyor (حرك الرجل الآمص) ve „tulumu salladı“ mânasına gelen arapça ibare kullanmıyor.

95. US, ES (II, 17). Bu sahifede gerek metinde, gerekse bu münasebetle yazılan bir notta türkçe *as*'un „kartal“ olduğu yazılıdır. Hâlbuki bunun karşısındaki arapça النسر „kartal“ demek olmayıp, „kerkenz, kerkes kuşu“ demektir; nitekim mütercim kendisi de 1. cildin tercemesinde iki yerde (I, 39 ve I, 228) bu sözü „kerkes“ diye anlatmıştır. *Br.* bunu „Geier“ (akbaba) diye anlatıyor.

Metinde arapça الجزر in tercemesi olan türkçe *es* sözünü mütercim „leş“ diye anlatmış; hâlbuki *cezer* „şol et parelerine denir ki, vuhûş-i tuyûr yemek için, kıra koyarlar“ (OK). Zaten, mütercim kendisi de 1. cildin tercemesinde *es*'i „yırtıcı hayvanların payı, onlara verilen parça“ diye anlatmıştı (I, 36). Bu elbette bir „leş“ sayılamaz.

96. TELDİ (II, 22). Burada *sağlık* sözü „sütlü keçi“ diye anlatılmış; hâlbuki gerek türkçe *sağlık* sözü, gerekse bunun tercemesi olan arapça نسيجه kelimesi „dişi koyun“ demekten başka bir şey değildir¹. O hâlde

¹ Bu söz bu mânâ ile kırgız-kazaklarda *sawlık* şeklinde kullanılır; onlarda şu sav vardır: *birinci baylık—din sawlık*, *ikinci baylık—ak yawlık*, *üçüncü baylık—bes sawlık*, yani „birinci zenginlik—beden sağlığı, ikinci zenginlik—ak başörtüsü (yani karı), üçüncü zenginlik—beş tâne dişi koyundur“.

burada metinde anlatıldığı üzere, oğlak koyuna, emzirmek için neden katılabilir? Bunun sebebinin müellif şöyle anlatıyor (mütercim'in sözleri ile) „bu, keçinin sütü azaldığı yahut öldüğü ve süt emen oğlağın arkaya kaldığı zaman yapılır“.

Br. tâlmâk maddesinde (s. 202), bu fi'lin *Rad.* (III, 1081) 'da dahi bulunduğu işaret etmiş ise de, orada yalnız *tel* ismi vardır ve „diğer bir dişiyi emen genç hayvan“ diye anlatılmıştır. „Yavru hayvanı, başkaları ile birlikte, başka bir anayı emmeğe alıştırmak“ mânasına gelen bir fiil varsa da, bu, *telimek* şeklindedir (bk. *Rad.* III, 1084). Başkırt, kazak ve kırgızlarda bugün de bu şekil kullanılmaktadır.

97. ÇUMDI, ÇÜMDİ (II, 26), bu fiillerdede de mütercim *o* ve *ö* sesleri yerine *u* ve *ü* seslerini üstün tutmuş. Bu fiillerden birincisinin *o* veya *ö* ile, ikincisinin işe, *ö* veya *ü* ile olması caiz ise de (*Rad.* III), bize kalırsa. *MK*'nin eserine *o* ve *ö* şekilleri daha ziyade yararış. Görülüyor ki, tercemesinde *üzengi*'yi bile *özengi* kılığında yazan mütercim, burada nedense, *u* ve *ü* yatgımlığı göstermiştir.

98. İŞLENİR (II, 72). Burada 4. satırdaki *kopardı* sözü münasebeti ile getirilen bir *تتون قبرسا اشلنور* sözü vardır ki, „duman-koparan kimse işlenir“ demektir. Mütercim burada bir not çıkararak, *اشلنور* fi'li basma nushada bu şekilde yazılmışken, yazma nushada *ش*'nin üstündeki üç nokta sükûn hâline konularak, üç nokta aşağıya indirilmiş olduğunu söyledikten sonra, „doğrusu *اشلنور* işlenür olacaktır“ diye bir netice çıkarıyor ve okurlarının dikkatini *MK*'nin I. cildinin 250. sahifesinin 12. satırına çekiyor. Gerçekten orada bir *اف اشلندی* cümlesi vardır. Ancak mütercim bu sözü terceme ederken, daha bir tâne not yazarak, gene yazma nushadaki şekle dayanmak sureti ile, *اشلندی* fi'linin *ışlandı*, yani kalın okunması lâzım olduğunu isbat etmek istiyor. Görülüyor ki, bu iki tâne not biri birini tatmamaktadır.

Br. a gelince, o, I, 250, 12 'deki *اشلندی* 'nin masdarını (ki, o, *MK*'deki bütün fiilleri masdar şekline çevirmiştir) *ışlenmek* kılığında, yani ince yazmışken, II, 60, 5 'deki aynı mânaya gelen *ışlenür*'ün masdarını *ışlanmak* tarzında, yani kalın okunacak şekilde yazmıştır (burada metinde bu fi'lin masdarı yazılmadığından fi'lin kalm veya ince olduğu bilinmiyorsa da, ötekisine kıyasen, ince okunması gerekti). Bizim mütercim yazma nushada *اشلنور* fi'lindeki *ش*'nin üç noktasının aşağıya alındığını yazıyor. Aşağıdaki üç noktanın hükmü olmadığından, buna göre, bu fi'lin *اشلنور* *ışlenür* kılığında okunmasını iddia etmek daha doğru olmaz mı? *Rad.*'daki kaim şekil, *Br.* 'm gösterdiği gibi, *ışlanmak* olmayıp, *ışlamak*'tir. Her halde bu fi'lin türkçe *ış-*, *ıs-*, *ış-*, *is-* şekillerinin buhdığı anlaşılmaktadır.

99. KADHIRGAN (II, 74). Bu sahifede, birinci satırdaki قدردى dola-
yisiyle, bir nazımda geçen *boynun kadhırgan* بون قدرعان sözü „boynunu
eğdirici“ diye ve 76. sahifedeki *boynun kadhırdı* sözü de „boynunu eğ-
dirdi“ diye anlatılmıştır. Nitekim I. ciltdeki (s. 427) *boynun kadhırgan* sözü
de „boynunu eğdiren“ diye ve aynı ciltdeki (s. 309) *boynun anıñ kadhır-
dım* cümlesi de, iki katlı müteaddi olan „büktürdüm“ fi’li kullanmak
suretiyle, „boyunlarını büktürdüm“ diye anlatılmıştı. Hâlbuki metinde
bütün bu türkçe fiillerin karşısına hep arapça اللى ve اللوى masdarlarından
türemiş olan fiiller konmuştur ki, bu arapça fiillerin mânası „burmak“
'tir, sâdece „eğmek“ veya „eğdirmek“ değildir. Türkçede *kadhırmağ—
kayıрмаğ* da burada „burmak (yani döndürüp bükmeğ)“ demektir.
Birisinin boynunu eğdirmek düzce „muti ve ram etmek“ demek olup,
boynun kadhırmağ—kayıрмаğ (burmak) daha fazla bir şeydir ki, bu
mefhum, aşağı-yukarı „kellesini kesmek, kafasını koparmak“ mefhumla-
rına muadildir.

100. KUTURDI (II, 74). Burada bir *tarıg kuturdi* sözü vardır ki,
tercemede „ekin kudurdu, azdı“ diye anlatılmış. Bu ne mânayı ifade
eder? Buradaki „azdı“ fi’li „kudurdu“ fi’lini aydınlatmak için getirilmiş
olacak; ancak bugünkü dilimizde bu iki fiil bir araya geldikten sonra
dahi metindeki *kuturdi*’nm mânasını veremezler. Hakikatte „ekin kutur-
du“ demek, „ekin çok bol mahsül vermesi umulacak şekilde yetiştii“ de-
mektir ki, *Kaz.*’da bugün de bu mânâ ile kullanılmaktadır. Zaten arap-
çası olan ذكا الزرع cümlesi de bu mânayı vermektedir.

101. KÖTÜRDİ (II, 75), bu fiil „götürdü“ diye anlatılmış. Hâlbuki
bunun karşısındaki arapça حمل „yükledi, kaldırdı“ demek olduğu gibi,
türkçemizde „kötürmek“ fi’li de bu mânalara gelmektedir.¹ Bugün şark
ve şimâl türk lehçelerindeki şekli *kötermek*’tir. *Götürmek* ise, bugün

¹ Bk. *Rad.* II, 1602. Fuzûlî’nin *Gazeliyat*’ına şu beyti okuyoruz :

Sanga gülşende nisar etmek için her nergis
kötürüptür başa altun tolu bir sim tabak.

MK’de *kötürmek* fi’linin „kaldırmak“ mânasına geldiğini gösteren bir tanık da
orada *yük kötürmek* sözünün رفع الحمل „yük kaldırmak“ (II, 130) ve *yük kötür* sözünün
ارفع الحمل „yükü kaldır“ (II, 37) diye terceme edilmiş olmasıdır. Mütercim I. cildin terce-
mesinde (s. 521) *bu bugra ol yük kötürgen* sözündeki *kötürgen*’i de „götüren“ diye
terceme etmiştir. Hâlbuki bu söz metinde (I, 429) arapça حمل sözü ile anlatılmıştır ki,
„yükleyen, yükleyici“ demekten başka bir şey değildir. Bir de metinde (II, 209) bir na-
zımda geçen كبرسن fi’li „beklersin“ demek olup, bizim mütercim tarafından doğru anlatıl-
mışken, *Br.* bunu da yanlışlıkla *kötürmek* maddesine almıştır (s. 114).

garp türk lehçesinde „tahammül etmek, kaldırmak (müsaid ve mütahammil olmak)“ mânası ile kullanmakta ise de, yüklemek mânası ile kullanılmaz. Onun için bugün, „yükledi“ mânasında olan *kötürdi*’yi, „götürdü“ fi’li ile anlatmak doğru olmaz. Şu halde, *tewi yük kötürse...* sözünü „deve yük götürürse...“ diye anlatmak yerinde olmadığı gibi, bu savdaki *kamıç* kelimesini „kaşık“ diye izah etmek de doğru sayılamaz. Çünkü bunun karşısındaki arapça *المغرفة* sözü „kepçe“ demektir. Bilindiği gibi „kaşık“’ın arapçası *ملقته* dir. *Kamıç* kelimesine gelince, bu söz *İBM*’da da, *ABH*’da da vardır. Bu kitapların asıllarında kelime hep arapça *المغرفة* diye anlatıldığı gibi, bunların işlenmiş nushalarında da hep „kepçe“ diye anlatılmıştır (bk. *İBM*, s. 69; *ABH*, s. 68).

Kepçenin farsça „kefçe“’den bozulduğuna göre, öz türkçe bir kelime sayılamaz. Hâlbuki kepçe denilen nesnenin bir çok türkçe isimleri vardır ki (bk. *TRD*), bunlardan biri de *kamıç*’tır. Bu sözün bugün Sibirya’daki küerik lehçesindeki şeklinin *kamıts*, sagay ve koybal lehçelerindeki şeklinin *kamıs* olduğunu *Rad.*’tan öğreniyoruz (bk. II, 486).

102. KÜLERDİ, KÜLERMES (II, 84). Bu maddede *ıt oğlı külermes* savındaki (*MK*, II, 69—70) fiil burada *ü* ile yazılmış; hâlbuki I. cildin tercemesinde (s. 523), bu fi’lin kökdeşi olan *کارکان* sözü *kölergen* kılığında, *ö* ile yazılmış idi. Aceba, bunların hangisi doğrudur? *Br.* bunların her ikisini *kölermek* maddesinde (yani *ö* ile) göstermiş, fakat II, 154’te bulunan ve aynı kökten gelen *کلتردی* sözünü *ü* ile yazmıştır. Bunların mânalarına gelince, mütercim şimdi bahis mevzuumuz olan ve onun tarafından *ü* ile yazılan *külermes*’i „tökezimez“ diye anlatmıştır ki, *tökezimek* „ayak kaymak, sürçmek“ mânasına geliyormuş.¹ Hâlbuki mütercim bizzat kendisi I. cildin tercemesinde *کارکان* sözünü „her zaman karnı şişen ve yere yayılan“ diye anlatmıştı (s. 523) ki, doğrudur. *MK*’de (II, 154) *کلتردی* fi’linin mânası anlatılırken, arapça bir *بطح* fi’li geçmektedir ki, „birisini yüz üstü yere serdi“ demektir. II, 69’da ise, *کلردی*’nin ne demek olduğu izah edilirken, *انبطح* fi’li yazılmıştır ki, *بطح*’nm mutavaat şeklinden başka bir şey değildir.

103. KÖPÜŞDİ (II, 88), metinde (II, 72) *کپشدی* şeklinde yazılan fi’li mütercim böylece *ö* ile yazdığı gibi, bunun kökdeşleri olan *کپلدى* (metin, II, 96; tere. 120), *کپتى* (metin, II, 241; tere. 298) fiillerini de hep *ö* ile yazmıştır; hâlbuki kendisi metinde (I, 342) bulunan ve mânasına

¹ *ADD*, s. 390 ve *TDK* derleme fişleri.

bakılırsa, şimdi anılan üç fiille aynı kökten gelen كوك sözünü *küpik* kılığında ü ile yazmıştı (tere. I, 408). Metindeki (III, 193) كيدى fi'lini mütercimim nasıl yazacağını henüz bilmiyoruz.¹ Ancak *Br.* bütün bu sözleri ü ile yazmış ve isabet etmiştir. Çünkü bu kökten sonuncu fiil *Bad* 'da (II, 143) ve *Rad.* 'da (II, 1519) da vardır ve hep *kübümek* okunacak tarzda yazılmıştır. Bir de *MK* 'nin I. cildinde geçen كوك 'e mânaca uzak düşmeyen bir *küpü* sözü vardır ki, bu kelimenin birinci seslisi de ü 'dür.² Hattâ *MK* 'deki كوك sözünün, bence, *küpüg* şeklinde okunmasına bir mâni yoktur ve bu takdirde, bugün başkırtça ve kazakçada yaşayan *küpü* bunun kısalmış şekli olur.

Bunların mânaları cihetine gelince, mütercim *köbik* şeklinde yazdığı sözü „hırka, bezek, iki katı arasına pamuk koyarak dikmek“ diye anlattığı³ hâlde, öteki fiiller için „dikmek“ kökünden gelen fiilleri kullanmakla iktifa etmiştir. Hâlbuki, eğer *köbik* için yazdığı mânayı metinde bulunan تضرِب 'den çıkarmış ise, öteki fiillerin karşısında da hep تضرِب sözü bulunmaktadır. Bu, elbette bayağı bir dikiş olmayıp, ayrıca hususiyete mâlik olan bir dikiştir. Yoksa müellif burada da, başka yerlerde *tikmek* sözü için kullandığı, الحاطة ve حاط sözlerini kullanmış olurdu. Anlaşılan, *kübimek* veya *küpüme*, yorgan dikişi gibi, bir nevi dikiştir ki, buna gerek şimâl ve şark türk lehçelerinde, gerekse Anadolu'nun bâzı bölgelerinde⁴ *sırmak* denmektedir. Şu halde mütercim تضرِب ve *kübüme* fiillerini ve türemelerini anlatırken, *sırmak* fi'lini pek âlâ kullanabilirdi.

104. SUÇUŞDI (II, 92). Mütercim burada bir not yazarak, metinde bu fi'lin karşısındaki استب 'nin ne demek olduğunu üstad Klisli Rif'at 'in hiç anlamadığını, *Br.* 'm da gereği gibi kavramadığını ve yalnız Atıf Tüzüner 'in bunun وثب kökünden geldiğinin farkına vardığını yazdıktan sonra, kendisi de bu buluşu onamıştır. Üstad Klisli Rif'at 'in ne yaptığını bilmiyorsak da, mütercimim *Br.* 'ı tâhtiye etmesini pek de yerinde bulmuyoruz. Bu bilgin *suçuşmak* 'ı almanca „zusammen springen“ diye anlatmıştır ki, hep beraber sıçramak demekten başka bir şey değildir; Bu, onun استب fi'linin وثب kökünden çıkmış olabileceğini daha önce düşünmüş olduğunu göstermez mi? *Br.* 'm yaylar içinde bir istifham işareti

¹ Şimdi anlaşıldığına göre, mütercim bu fi'li ü ile, *kübidi* şeklinde, yazmıştır (tere. III, 257).

² Bu söz başkırtlarda, yüzü ile astarı arasına pamuk konulmak sureti ile dikilen (sırılan), bir nevi dış giyime denildiği gibi, kazaklarda astarı düzce yapağa olan ve böylece sırılan dış giyime denilmektedir.

³ Buraya „hırka, bezek“ sözlerinin neden konulduğunu ben anlayamadım.

⁴ Diyarbakır, Ahlat, şarkî Karahisar, Seyhan bölgeleri (*TDK* derleme fişleri).

ile birlikte koyduğu *tawataba* sözü de, gene وائب kökünden türeyen وائب 'den başka bir şey midir? Br. استتب şeklini yabansındığı için, yaylar içinde bir istifham işareti ile beraber anılan fi'li koymağı münasip görmüş olacak. Hakikaten, استتب 'nin menşeleri olabilecek استوناب ve استيثاب masdarlarını *Qāmūs*, *Lisān al-‘arap*, *Şiḥaḥ al-cavharī*, *Misbāḥ al-munīr*, *‘Akrab al-mavārid* gibi belli-başlı lûgat kitaplarında biz de bulamadık.

105. KADIŞDI (II, 93), metinde bu fi'lin mânası arapça anlatılırken, basma nushada bir شمرخه (خ ile) sözü bulunmaktadır ki, bu, شمرجه 'den galat olacaktır. Acaba bu, yazma nushada da böyle midir? Bu gibi hususlarda pek fazla titizlik gösteren mütercim, burada ne basma nusha ile yazma nushayı karşılaştırmış, ne de bu arapça kelimenin doğru şeklini göstermiştir.

106. KAWUŞDI (II, 102). Burada *erkek tışika kawuşdı* cümlesindeki *kawuşdı* fi'linin arapça tercemesi olan نكح fi'li, „nikâh etti“ diye anlatılmıştır ki, doğru sayılamaz. Çünkü arapçada نكاح 'm lûgat mânası „cuma (coitus)“ demektir.

107. KALIŞDI (II, 109), burada bu fi'lin ikinci mânası anlatılarak, şöyle denilmiştir: „halkı terketmekte yarış yapan iki kişi için de böyle denir“. Mütercimin bu tarzda türkçeye çevirdiği arapça söz şudur: بارى الرجالان فى الترك خلفا.

İlk önce şunu söyleyeyim ki, arapçada *ḥalk* sözü, bizim kullandığımız mâna ile (yani insan topluluğu, umûm, cemaat, gürûh, kalabalık) kullanılmaz. Öte yandan „halkı terketmekte...“ tâbiri, arapçada فى الترك خلفا şeklinde ifade edilmeyip, bu mânayı ifade etmek için فى ترك الخلق denilmek lâzımdır. Metindeki *kalmak* fi'linin türemelerini tedkik ettikten sonra, şu neticeye vardım: 1. müellif burada, nedense, iki türlü fi'lin ş 'li şekillerini bir arada göstermiştir; şöyle ki, bunlardan biri „sıçramak“ mânasına gelen *kalmak*¹ olup, ötekisi de „teahhur etmek, gerilemek geride bulunmak“ mânasında olan *kalmak*'tır. Metnimizde burada „atlar ve aygırlar sıçraştı“ denildiğinde, bu, *kalmak*'tan gelen *kalışmak*'m mânası olup, وكذلك kelimesi ile başlayan arapça ibare de *kalmak*'tan çıkan *kalışmak*'m mânasını ifade etmek için getirilmiştir. 2. Ancak bu arapça ibaredeki bir kelime yanlış olarak, خلفاً şeklinde, ق ile basılmıştır; doğrusu ف ile, خلفاً şeklinde olacaktır ki, buna, anlaşılan, *MK* ile uğra-

¹ *MK*, III, 203, 12; *Rad.* II, 239; *Bud.* II, 25. *İBM* 'deki şekli *kalgımak*'tır (bk. s. 39).

şanlardan kimse dikkat etmemiştir. Bu gibi lüzumlu bir düzeltme yapıldıktan sonra, *في الترك خلفاً* ibaresinin mânası „geride kalmakta, terkedilmekte“ olur ve türkçe *kalmak* fi'linin mânasına da uyar. Buradaki *خلفاً* 'm *خلفاً* olduğunu meydana çıkarmak hususunda, *MK* (II. 21) 'de *اي بقى الرجل خلفاً* cümlesinin mânasını anlatmak için kullanılan *اي بقى الرجل خلفاً* ibaresi de bize yardım etmiştir.¹

108. KATILDI (II, 121). Burada *جامع الرجل المرأة* sözü „erkek kadınla çiftleşti“ diye terceme edilmiş. „Çiftleşmek“ sözü insanlar içinde kullanılıyor mu?

109. SÖKÜLDİ (II, 126). Burada bir *ارات سكدى* sözü vardır ki, mütercim bunu „et kızartıldı“ diye anlatmış ve bu münasebetle, çizgi altında yazdığı bir notta „er kelimesi buraya yanlışlıkla konulmuş olmalıdır“ demiştir. Yani mütercime göre, buradaki *سكدى* bir meçhûl (pasif) fiildir; cümle yalnız etin kavırılmış olduğunu gösterdiğinden, *er* kelimesi zaittir. Şu hâlde fi'lin mâlûm (aktif) şekli, *sökmek* olmak icap eder. Hâlbuki bu iddiayı ortaya atan mütercim türkçede bu mâna ile bu gibi bir fi'lin bulunduğunu mezkûr notunda hiç bir tanıkla göstermemiştir. Öte yandan, burada *سكدى* fi'lini meçhûl fiil sayarak, „kızartıldı“ diye anlattıktan sonra, gene II. cildin 196. sahifesindeki *ارات سكدى* sözü-nü de „et kebab edildi“ diye anlatmış (tere. s. 248).

Bu fi'lin mazi ve *n* 'siz şekli *İBM* (s. 111) ve *ABH* (s. 53) 'da da geçmektedir ki, her iki kitapta bunun karşına arapçada „kavurdu, kebab etti“ mânasına gelen müteaddi (aktif) *شوى* fi'li konmuştur. Nitekim *MK* 'de de *سكدى* 'nin karşısına *شوى* fi'li konmuş ve mefulünbîh sarihe (الحم) geçirilmiştir. Şu halde bu cümlelerin „et kızartıldı“ diye terceme edilmesine mahal olmasa gerektir. *n* 'li, yani *سكندى* şekli ise, *MK* 'de bulunduğu gibi, *ABH* 'da da vardır (s. 53). Her iki yerde bu türkçe fi'lin karşısına arapçada „kavruldu, kızartıldı“ demek olan *انشوى* fi'li konmuştur. İş böyle olunca *سكدى* 'nin bir mâlûm ve müteaddi fiil; *سكندى* 'nin ise, bir meçhûl veya mutavaat fi'li şekilleri olduklarında şüphe kalmaz. Rabguzî 'nin *Kaşas al-anbiyâ* 'smda (Kazan, 1858, s. 482) geçen *سوكواكيل* fi'li de mânaca bir müteaddi fiil yerinde kullanılmıştır ki, „kavur, kızart“ demektir.

Şimdi bu fiillerin söylenişi meselesi kalıyor ki, burada bu meseleye ilişmeği de faydalı buluyoruz. *Br.* bu fiillerin masdarlarını *sükûlme* ve

¹ Arapça *الترك* sözü ile türkçe *kalmak* fi'linin mânaları arasındaki münasebetler hakkında bir fikir edinmek için, metinde mezkûr arapça ibareden sonra yazılan sözlerin gözden geçirilmesini tavsiye ediyorum.

sükülünmek okunacak tarzda (yani birinci sesli de *ü* olmak üzere) yazmıştır. Bu şekil birinci seslinin de *ü* olması cihetinden *Bud.* ve *Rad.* 'taki yazılış şekillerine benzer; *Br. sükülmek* maddesinde bu fi'l'in *Rad.* (IV, 799)'da bulunduğuna da işaret etmiş ise de, burada bir eksiklik vardır. Çünkü bu fi'l'in *Rad.* 'taki şekli böyle olmayıp, *sükülemek* okunacak tarzdadır. Bu lûgatçı bu hususta *Bud.* 'a uymuş olsa gerektir (I, 630). Demek oluyor ki, bu iki müellif bu fi'li *sükülmek* şeklinde okumuşlar ve „kavurmak, kızartmak“ diye terceme eylemekle, onlarda bunu müteaddi fiil olarak kabul etmişlerdir.

İBM'nin İstanbul nushasında bu fiil harekesizdir. Bu nushayı işlediğim zaman ben *MK* ile *ABH* 'a uyararak, bu fi'li *sükülmek* şeklinde yazmış ve fi'l'in birinci seslisi hususunda ise, *Bud.* ile *Rad.* 'un izlerinden yürümüşüm; aynı zamanda bu fi'l'in aktif bir fiil olduğunun farkına da varmışım.¹ *ABH*'ı işleyen Caferoğlu fi'l'in *n* 'siz şeklinin aktif olduğunu kabul etmiş ise de, gerek bunu, gerekse *n* 'li şeklini *ö* ve *g* ile (yani *söğüldü* ve *söglündi* şekillerinde) yazmıştır.² Bizim mütercim ise, bu fiilleri *söküldi* ve *söklindi* kılıklarında yazmaktadır.³

Rad. bu fi'l'in birinci seslisini de *ü* sesini veren işaretle yazmış ise de, „kabuğu soyulmuş ve kavurulmuş darı“ mânasına gelen ve şüphesiz bu fiillerle bağlantılı kazak ve kırgız lehçelerindeki bir sözü *sök* şeklinde, *ö* ile yazmıştır. Ben ise, bu sözün de, *sükülmek* fi'line kıyasen, *sük-* şeklinde olacağını ileri sürmüştüm. Ancak son yıllarda çıkan kazakça ve kırgızca lûgatlara bakılırsa, bu kelimenin bu lehçelerdeki söylenişinin *sök-* olduğu anlaşılmaktadır. Ben burada bu yanlışımı düzeltiyorum; şu hâlde öteki fiillerin de birinci seslerinin *ö* olması icap etmektedir.

110. KUTANDI (II, 154), metinde harekesiz olan bu fi'li, mütercimin bu şekilde yazması yerinde ise de, „kuvvetli oldu“ diye anlatması yerinde değildir. Çünkü gene metnimizde geçen *kutalmak* (II, 97, 1) ve *kutatmak* (II, 241, 10) fiilleri gibi, „tâlih, baht ve devlet“ mânasına gelen *kut* sözünden çıkan *kutanmak* fi'li de „bahtiyar, mes'ud olmak“ demekten başka bir şey olamaz. Zaten arapçası da bunu göstermektedir (صار الشيء مجروداً).

¹ Krş. A. Battal, *İbnü-Mühennâ Lügati*, İstanbul, 1934, s. 64.

² Dr. A. Caferoğlu, *Kitâb al-idrâk li-lisân al-atrâk*, İstanbul, 1931, s. 93; müellif *söglündü* maddesinde Barbier de Meynard'ı anmış ise de, biz bu eseri göremedik.

³ Şurada bu meraklı fi'l'in, muhtelif müelliflere göre, yazılışlarını gösterelim: 1. *sö(ü)külmek* (*MK* ve *ABH*), 2. *sükülmek* (*Bud.* ve *R.d.*), 3. *sögülmek* (Barbier de Meynard'a uyararak, A. Caferoğlu), 4. *sükülmek* (*Br.* ve A. Battal, *İBM*'nin işlenmiş şekli) ve 5. *sökülmek* (B. Atalay, *MK* tercemesi).

111. KİÇİNDİ (II, 156). Metinde buradaki *keçinme* sözünün karşısına arapça لا تبغ الضرب (dayak arama!) sözü konularak, kelimenin mecazi mânası anlatılmak istenilmişken, mütercim için bu yanına ehemmiyet vermeyip, fi'li sâdece „kaşınma, giçişme“ gibi müradifleri ile anlatmakla iktifa etmiştir.

112. KÜLTÜRDİ (II, 195). Buradaki *ol at adakın kültürdi* sözü „atın ayağını bağlattı ve köstekletti“ diye anlatılmıştır. Hâlbuki burada arapça „atın ayağını bağlattı“ mânasına gelen söz varsa da, tercemedeki „köstekletti“ sözü haşivdir. Bu haşvin hatırı için olacaktır ki, mütercim oradaki „onu yere sermeyi emretti“ mânasına gelen وبطحه sözünü terceme etmeden geçmiştir (bk. bk. *külerdi*).

113. OLAR (II, 213). Burada *sıkırışdı* maddesinde bir الار رجا سقرشدى sözü vardır ki, metinde bu söz arapça صفرت اليعاقب diye anlatılmaktadır. Mütercim bunu „onlar, hepsi ıslık çalar gibi ses çıkardılar“ diye tereeme etmiş ve bu münasebetle çizgi altında yazdığı bir notta böyle tereeme etmesinin sebebini anlatırken, „keklik ıslık çalıyor demedik, çünkü türkçesinde keklik kelimesi yoktur; keklik de ıslık çalmaz“ demiştir. Burada cümlelerin tercemesi doğru olmadığı gibi, bu notun da lüzumu yoktur. Zira hem arapçasmda اليعاقب kelimesi „erkek keklik“ demek olan اليعقوب 'un cemi şeklidir, hem türkçesinde de „keklik“ demek olan *ular* kelimesi vardır.¹ Ancak mütercim bu sözü *olar* diye okuduğundan, bu hataya düşmüştür. Keklik hakkında *sıkırışmak* („hep birlikte ıslık çalmak“) sözünün kullanılması neden caiz olmasın? Her ıslık çalar gibi öten kuşa صافر denildiği OK 'ta yazılıdır (bk. mad. الصافر).

114. KIRGAŞDI (II, 220). Buradaki *olar ikki kırğaşdı* sözü „onlar birbirinden yüz çevirdi“ diye anlatılmıştır. Hâlbuki bu sözün karşısındaki arapça انهما قد عرض كل واحد منهما صاحبه „yalnız iki kişi biri ötekisini aradı, yokladı“ diye tereeme edilebilir. „Yüz çevirdi“ diye terceme edilebilecek arapça fiil, أعرض 'dır, عرض değildir (bk. OK, mad. العرض).

115. ÇERTİLDİ (II, 229). Buradaki *erdemsizden kut çertilir* sözü „faziletsizden devlet uzaklaşır“ diye anlatılmakla iktifa edilmeyip, yaylar içinde, „onda edep ve fazilet kalmaz“ denmiştir. Burada bu ilâve lüzumsuzdur; çünkü zâten bahis mevzuu olan, edebi ve fazileti bulunmayan kimsedir. Anılan türkçe savdan sonra, معناه sözü ile başlayan arapça sözlerin mânası, yalnız şu olabilir: „fazileti ve edebi olmayan kimseden baht ve devlet savışır“.

¹ Mütercim bizzat kendisi I. cildde *ular*'ı „keklik“ diye anlatmış (tere. s. 122) ve biz de اليعقوب 'un sâdece „keklik“ olmayıp, „erkek keklik“ olduğunu hatırlatmıştık.

116. KURTULDI (II, 234—235). 234. sahifedeki كانه اراد به افراسياب sözü „burada beylerbeyi sözünden dileği Afrasyaptır“ diye terceme edilmiştir ki, doğru sayılamaz. Çünkü arapça bir cümlede كانه kelimesi bulunduğu zaman, mânada kat'iyet yoktur. Bu yalnız „sanki o, bununla Afrasyab'ı murad etmiştir“ gibi, kat'iyet ifade etmeyen bir cümle ile terceme edilebilir.

117. KOWŞALDI (II, 636), bu fi'lin tercemesi iyi değildir (krş. mad. koğuş).

118. PÜRLENDİ (II, 237), „tomurcuklandı“ mânasına gelen bu fiil, nedense, *p-* ile yazılmıştır; biz bu fi'lin *b-* ile olduğunu biliyoruz (bk. *Rad.* IV, 1891). Bu fi'lin aslı *bürülenmek* olsa gerektir ki, „tomurcuk, kapçık“ mânasına gelen *bürü* sözünden yapılmıştır; gerek bu isim, gerekse bu fiil bugün *Kaz.* lehçesinde yaşamaktadır; *mürü* şekli de vardır (*CV*, I, 449—450). Mütercim *p-* 'li şekli neden üstün tuttuğunu anlatmamıştır. Hâlbuki *Br.* da bu fi'li *b-* ile yazmıştır (bk. s. 42).

Bu fi'lin metnimizde *bürlendi* okunacak şekilde yazılması, onun aslının *bürüldü* olmasına mâni olmaz. Nitekim *MK* 'de (I, 164, 14) „kurt“ mânasına gelen *böri*'den yapılan fi'lin *börleyü* okunacak tarzda yazılmış ve gerek *Br.*, gerekse bizim mütercim (tere: I, 189) bunu bu şekilde tesbit etmişlerdir. Demek istiyoruz ki, fiil yapılırken, *böri* sözünün sonundaki sesli düştüğü gibi, *bürü* sözünün sonundaki sesli de düşmüş olabilir.

119. TİDHLİNDİ (II, 242). Burada *er ıstım tıdhlındı* cümlesi „adam işten kaçındı, tıydı“ diye anlatılmış. Bunda „kaçındı“ yerine „çekindi“ konulsa idi, daha iyi olacaktı. Fakat *tıydı* fi'li burada büsbütün yerinde değildir. Çünkü türkçede *tıdımak*, *tıymak* „menetmek“ demek olup (*MK* II, 235; III, 185 ve 324), „imtina etmek, çekinmek“ için *tıyılmak*, *tıdılmak* fi'li vardır (*MK*, II, 100). Mütercim burada *tıydı* yerine *tıyıldı* fi'lini yazmalı idi.

120. SATLANDI (II, 248). Bu türkçe fi'lin karşısındaki احترا şeklinde yazılan arapça fiil hakkında, mütercim uzunca bir not yazarak, bunun doğru şeklinin nasıl olabileceğini araştırıyor ve *Br.*'a uyararak, bunun احترا olmasını üstün tutuyor; ancak bu şeklin neden tercih edilmesi lâzım geldiğini anlatmıyor; *satlandı* şeklinde yazılan türkçe fi'le ise, *Br.* gibi, o da aslâ ilişmiyor. Bize kalırsa, bu fiil شتاندى (*şatlandı*) şeklinde olmalıdır. Çünkü metnimizde „cür'et, cesaret“ mânasında olmak üzere, bir *şat* sözü vardır (I, 269). İşte bundan *şatlanmak* kılığında bir fiil yapılmıştır. Şu hâlde bunun karşısındaki arapça fi'linde de „cesaret gösterdi“ demek olan اجتراً şeklinde olması icap eder.

121. TURUKLANDI (II, 265). Burada *ol bu atı turuklandı* cümlesi „o, bu atı durgun, argın saydı“ diye anlatılmış. Hâlbuki metinde arapça „o, bu atı durgun, argın saydı“ denmiştir ki, „bu atı zayıf (arık) addetti“ demektir. *Turuklandı* fi'li „arık, zayıf“ demek olan *turuk* sözünden yapılmıştır. Zaten arapça *مهمول* de „zayıf, arık“ demekten başka bir şey değildir. Mütercim kendisi I. cildde *turuk* sözünü „her şeyin arığı“ diye terceme etmişken (tere. I, 380), burada, nedense, bu cihete dikkat etmemiştir.

122. KÜNÇÜKLENDİ (II, 277). Burada *ton künçüklendi* sözü „elbi-seye yaka yapıldı“ diye anlatılmış. Metnimizdeki (I, 399) *künçük* kelimesi, mütercim tarafından „yaka, urba yakası“ diye anlatılınca, bu sefer *künçüklendi* fi'li elbette başka türlü anlatılamazdı. Bu tercemelerin ikisi de doğru sayılamaz. Çünkü metinde *künçük* sözü arapça الجيب kelimesi ile anlatıldığı gibi, *künçüklendi* fi'linin mânası anlatılırken de, arapça cümlede الجيب sözü kullanılmıştır. Hâlbuki MK 'de *yaka* sözü 4 yerde (I, 164, 14; 214, 4; III, 18, 10 ve 226, 16) geçmektedir ve bunların hepsinde arapça الجيب kelimesi ile anlatılmayıp, الجربان kelimesi ile anlatılmıştır.¹ MK 'nin arapçası hakkında şüphe etmeğe aslâ mahal yoktur. Öte yandan, *künçük* kelimesi İBM. 'da da vardır (s. 166) ve orada da bu kelime الجيب kelimesi ile anlatılmış ve *yaka* sözü için, القلب kelimesi kullanılmıştır (s. 166). Demek, ne arapça الجيب, *yaka*'dır, ne de türkçe *künçük*.

Benim öteden beri beslediğim kanaata göre, arapça الجيب „koyun (giyimin göğüste kavuşmasından hasil olan kuytu yer)“dur. Bu kavşakta bir aralık kalır ki, insan oradan elini içeriye sokabilir, para kesesini ve mendil kabilinden kullandığı bezi v.s. yi o kuytu yere sıkıştırabilir. Tanıklarımız: 1. Kur'anda bir yerde (Kasas sûresi) اسلك يدك في جيبك („elini *ceybine* sok!“) denilmişken, aynı emri ifade etmek için, başka bir yerde (Tâhâ sûresi) واضم يدك الى جناحك („elini koltuğuna koy!“) cümlesi kullanılmıştır. Bu, *ceyb*'in „koltuk“ mânasında kullandığını gösterir. Kur'anda (Nûr sûresi) وابصر بن بحر من على جيوهين cümlesindeki جيوهين sözü, جيب 'in cemidir ki, cümlenin mânası „o kadınlar carlarını, göğüslerine vursunlar“ demektir.

Türkçe *künçük* de işte arapça bu mânalara gelen جيب 'in türkçesidir. „Gömlekteki yırtmaç“ mânası ile *künçük* kelimesinin Kaz. lehcesinde yaşadığını Rad. 'tan öğreniyoruz (11, 1446).²

¹ Bunun arapçaya farsça *giribân* 'dan geçtiği lûgat kitaplarında yazılıdır.

² Rad. bu sözün „uç“ mânasına gelen rusça *konçik* sözünden bozulduğunu düşünmüştür. Ancak bu hususta kendisi mâzur tutulabilir. Çünkü o zaman meydana ne MK, ne İBM vardı.

Künçük sözünü bizim mütercim „yaka“ diye anlatmışken, Caferoğlu bunu *Br.*'nm yanlış ifadesine kapılarak, „cep“ diye anlatmıştır (bk. *ABH*, s. 55). Bugün dilimizde kullanılan „cep“ (alm. „Tasche“) sözünün mânası mâlûmdur. Gerek eskiden kullanılan arapça *ceyb*'in, gerekse türkçe *künçük*'ün böyle bir şey olmadığı yukarıda yazdıklarımızdan anlaşılmalı olsa gerektir. *İBM*'da ben *künçük*'ü „yaka açıklığı“ diye anlatmışım.¹ Buda tam doğru bir anlatış sayılamaz. Hulâsa, *künçük*'ün doğru-dürüst mânası: „koyun, giyimın göğüs kısmındaki yırtmaç“ tır.

123. KAK (II, 228). I. cildin tercemesinde *kaklar* sözünün „kuru yerler“ diye terceme edilmesinin doğru olmadığını anlatmağa çalışmıştık. (krş. nr. 38.). Bu sefer mütercim *kak* sözünü „göl, kurumuş göl“ diye anlatarak, doğruluğa bir kadem yaklaşmış ise de, bu münasebetle bir not yazarak, bu sözün karşısına arapça الندیر kelimesinin konulması münasip olmayacağını, çünkü غدر „göl, yağmur ve sel sularının birikintisi“ demek olduğundan, *kaklar kamuğ kölerdi* sözünün „göller büsbütün gölerdi“ mânasında olacağını ve böyle bir sözün mânasız olduğunu söylemiş; bundan dolayı *kak*'m, müellifin dediği gibi, „gölcük, su birikintisi“ demek olmayıp, her hâlde suyu kurumuş ve kuru nesne mânasında olacağını isbat etmeğe çalışmıştır.

Mütercimin tanıklamak istediği *ŞS*'in karışık ifadeleri arasından da, *kak*'m bir mânası olmak üzere, „su toplanacak mahal ve mevki, seylâp, yağmur yeri“ sözlerini seçmek, güç bir iş değildir.

Bud.'da *kak*'m 2. mânası olmak üzere, şu sözler yazılmıştır: „havuz, bügetle biriktirilen su, durgun su (farsça *talâb*); *kak su*, „bend suyu“; kırgızcada „tatlı su gölcüğü, kar ve yağmur suları birikintisi“.² *Rad.* da *kak*'m bir mânası olmak üzere (kırgız, baraba, çağatay ve şark türkçesi) „durgun su, bend suyu, su birikintisi,“ denilmiştir (II, 57).

Mütercim, içinde bir mikdar su bulunan *gadîr*'lerin göle dönmesini münasebetsiz ve mânasız buluyor. Hâlbuki yukarıda da denildiği gibi, *kaklar kamuğ kölerdi* mısramın mânası „içinde su biriken çukurlar, suları çoğalarak, göl hâlini aldı“ demek oluyor ve biz bunda hiç bir münasebetsizlik ve mânasızlık görmüyoruz.

124. BOGRA (II, 387). Burada *bogra* sözü „boğa“ diye anlatılmıştır ki, doğru sayılamaz; çünkü türkçede *bugra* (*bogra* değil) „deve

¹ *İBM*, İstanbul, 1934, s. 49. Bâzı lügat kitaplarında (msl. *OK* ve *Ahteri*) dikkatsizlikle veya *ceyb*'in yakanın komşusu olması dolayısı ile, takribi anlatım yolunu tutarak, جیب'i „yaka“ diye anlatmışlar ve sapkınlığa sebebiyet vermişlerdir.

² II, 18; müellif burada kazakça şu atalar sözünü nakletmiştir: *kattı cirge kak tarar, kayrattı erge mal tarar*, yani „sert yerde su kalır, gayretli erde mal kalır“. Bunda *kak*'tan muradın „su birikintisi“ olduğu açıkça görülmektedir.

aygırı“ demektir (MK, I, 352; tere., s. 420); kelime *Rad.* (IV, 1807) ve *Br.* 'da *u* ile yazılmışken, bizim mütercim, nedense, her yerde *o* ile yazmış ve tek bir yer müstesna olmak üzere, hep „boğa“ diye anlatmıştır.

125. MİNĞDETTİ (II, 358). Burada *ol anıñ saçıñ minğdetti* sözü „o, onun saçını dittirdi“ diye anlatılmış. Hâlbuki bunun karşısındaki arapça *أنتف شعره* sözü bulunmaktadır ki, „onun kılını yoldurdu“ demekten başka bir şey değildir. Mütercim I. cildin tercemesinde de metinde karşısında arapça „yoldu“ demek olan *أنتف* fi'li bulunan *iskedi* fi'lini de, yanlış olarak, „ditti“ diye terceme eylemişti ki, bu da tarafımızdan düzeltilmişti (bk. nr. 52).

İŞBU YAZIDA TEDKİK EDİLEN TÜRKÇE SÖZLERİN DLT'ÜN
I—II. CİLDLERİN HANGİ SAHİFESİNDE BULUNDUKLARINI
ALFABE SIRASI İLE GÖSTEREN CEDVEL.

(Kelimelerin önlerindeki rakamlar bu yazıdaki sıralarını gösterir).

35. Agdı (I, 152)	115. Çertildi (II, 117 ve 181)	67. Kaçış (I, 308)
41. Agıttı (I, 137 ve 182)	97. Çumdı, Çümdi (II, 22)	68. Kadıuş (I, 308, 413)
11. Ala (I, 77)	8. Egin (I, 74)	99. Kadırgan (II, 61)
1. Anğ (eñ I, 43)	21. Ekdi (I, 112)	105. Kadışdı (II, 75)
16. Arkış (I, 89)	9. Ekin (I, 74)	123. Kak (II, 225)
18. Awran (? , I, 100)	29. Ermes (armas I, 131,)	37. Kaklar (I, 157)
12. Ayak ^a (I, 79)	42. Ertürdi (I, 188—189)	107. Kalışdı (II, 88)
60. Bart ^a (I, 286)	53. Etmeklendi (I, 263)	80. Kamgak (I, 395)
77. Beçel (I, 329)	4. Etük (I, 65)	85. Kamışlığ (kamışlık I, 410)
40. Bilgelige (I, 179, bilgele+ge)	24. Eyegü (I, 123)	43. Kança (I, 71, 191, 296)
71. Bitik (I, 321)	38. İçikti (I, 167)	86. Kaşukluğ ayak (412)
124. Bogra (II, 230 ve 269)	5. İrik neng ^a (I, 67)	108. Katıldı (II, 96)
7. Bol balıklar... (baka, I, 70)	6. İrik neng ^b (I, 67)	106. Kavuşdı (II, 83)
87. Bukukluğ er (I, 412)	52. İskedi (I, 239)	73. Keçik ^a (I, 327)
66. Butar (I, 301)	98. İşlenir (II, 60)	74. Keçik ^b (I, 327)
59. Bük (I, 207, 219, 279)	54. İştonlandı (I, 264)	75. Kedük (I, 327)
		72. Kepek (kebek I, 327)
		65. Kepit (kebit I, 298)

82. Kewrek neng(I,398) 47. Ogruldi (I,210) 104. Suçuşdı (II,74)
111. Kiçindi (II,123) 45. Ogruştı (I,200)
33. Kmğır közin (I,149) 36. Ogurdi (I,156) 55. Şat (I,269)
114. Kırğaşdı (II,174) 51. Okradı (I,230)
93. Kırmak (II,7) 46. Okraşdı (I,200) 90. Tarıghık (I,415)
58. Kız kuş (I,278) 3. Okuş (kuşu I,60). 83. Tavıguç (I,404)
69. Koguş (I,308) 113. Olar (II,168) 96. Teldi (II,20)
70. Konak (I,321) 22. Olma (I,117) 97. Tireklik (I,420)
19. Kopmak (I,82,95) 15. Otamış (I,86) 119. Tıdhlındı (II,192)
49. Kopup (I,217) 39. Otuldi (I,168) 88. Tularsuk (I,415)
117. Kowşaldı (II,186) 13. Oyuk (I,79) 92. Tuman (II,6)
76. Kölük 89. Turukluk (I,415)
103. Köpüşdi (II,72) 48. Örlendi (I,217) 121. Turuklandı (II,221)
101. Kötürdi (II,62) 44. Örpeşti (I,196)
17. Kudhı (I,92) 25. Örup (I,124)
81. Kulbak (I,394) 30. Ötkünç (I,141) 64. Ud yılı (I,47 ve 289)
62. Kurt (I,287) 50. Ötürdi (I,225) 20. Ular (I,110)
116. Kurtuldi (II,184) 2. Ötüş (I,59) 23. Ulmç (I,119)
57. Kuş (I,278) 63. Pars (bars I,288) 32. Ülmak (I,148)
110. Kutandı (II,121) 94. Pışdı (II,11) 26. Umduçı (I,113,126)
100. Kuturdi (II,62) 118. Pürlendi (II,187) 31. Ungamuk (I,142)
102. Külerdi, külermes (II,69 — 70) 79. Sagrak (I,392,92 ve 389) 27. Ungujin (I,129)
112. Kültürdi (II,154) 78. Samda (I,350) 28. Urugluğ (I,130)
122. Küñçüklendi (II,221) 10. Ükek (I,74)
56. Mat-met (I,270,128, 149, 273, 332 ve 365) 120. Satlandı (II,196) 14. Üri (I,82).
125. Mingdetti (II,287) 84. Sengil (sepkil I,400) 34. Ütti (I,149)
61. Sırt (I,287)
109. Söküldi (II,100)